

The background of the entire cover is a close-up, warm-toned photograph of a person's hands and face. The person is holding a large, open book and writing with a quill pen on one of the pages. The lighting is soft and focused on the hands and the book, creating a sense of intimacy and historical significance. The person's face is partially visible in the upper left corner, looking down at the book.

MARTIN PUCHNER

Svět ve slovech

aneb O síle příběhů
utvářet národy, historii
a civilizaci

Host

„Svět ve slovech přesvědčivě dokazuje, že psaní bylo v mnoha zásadních historických okamžicích důležitější, než bychom si mohli myslet.“

Financial Times

MARTIN PUCHNER

Svět ve slovech

MARTIN PUCHNER

Svět ve slovech

aneb O síle příběhů
utvářet národy, historii
a civilizaci

Brno 2019

Copyright © 2017 by Martin Puchner

All rights reserved

Translation © Petra Johana Poncarová, 2018

Czech edition © Host — vydavatelství, s. r. o., 2019 (elektronické vydání)

ISBN 978-80-7577-757-7 (Formát PDF)

ISBN 978-80-7577-758-4 (Formát ePub)

ISBN 978-80-7577-759-1 (Formát MobiPocket)

Věnováno
Amandě Claybaughové

OBSAH

Úvod	VYCHÁZEJÍCÍ ZEMĚ	11
Kapitola 1	KNIHA, KTEROU SI ALEXANDR VELIKÝ DÁVAL POD POLŠTÁŘ	27
Kapitola 2	KRÁL VEŠKERENSTVA: GILGAMEŠ A AŠŠURBANIPAL	47
Kapitola 3	EZDRÁŠ A STVOŘENÍ SVATÉHO PÍSMÁ	67
Kapitola 4	UČENÍ BUDDHY, KONFUCIA, SÓKRATA A JEŽÍŠE	83
Kapitola 5	PANÍ MURASAKI A <i>PŘÍBĚH PRINCE GENDŽIHO</i> : PRVNÍ VELKÝ ROMÁN V DĚJINÁCH	117
Kapitola 6	TISÍC A JEDNA NOC SE ŠEHEREZÁDOU	139
Kapitola 7	GUTENBERG, LUTHER A NOVÁ VEŘEJNOST FORMOVANÁ TISKEM	161
Kapitola 8	<i>POPOL VUH</i> A MAYSKÁ KULTURA: DRUHÁ, NEZÁVISLÁ LITERÁRNÍ TRADICE	187
Kapitola 9	DON QUIJOTE A PIRÁTI	209

Kapitola 10	BENJAMIN FRANKLIN: MEDIÁLNÍ PODNIKATEL V REPUBLICE VZDĚLANCŮ	227
Kapitola 11	SVĚTOVÁ LITERATURA: GOETHE NA SICÍLI	247
Kapitola 12	MARX, ENGELS, LENIN, MAO: ČTENÁŘI <i>KOMUNISTICKÉHO MANIFESTU</i> , SPOJTE SE!	267
Kapitola 13	ANNA ACHMATOVOVÁ A ALEXANDR SOLŽENICYN: LITERATUROU PROTI SOVĚTSKÉMU SVAZU	287
Kapitola 14	<i>EPOS O SUNĎATOVÍ A ZÁPADOAFRIČTÍ BARDI</i>	305
Kapitola 15	POSTKOLONIÁLNÍ LITERATURA: DEREK WALCOTT, BÁSNÍK KARIBIKU	321
Kapitola 16	Z BRADAVIC DO INDIE	341
Poděkování		355
Poznámky		357
Seznam vyobrazení		394
Rejstřík		398

Úvod

VYCHÁZEJÍCÍ ZEMĚ

Občas se pokouším představit si svět bez literatury. V letadlech bych postrádal knihy. Knihkupectví a knihovny by měly spoustu volných regálů (a moje vlastní police by už nepřetékały). Nakladatelský průmysl by neexistoval v podobě, v jaké ho známe dnes, stejně jako firma Amazon, a když bych v noci nemohl spát, neměl bych na nočním stolku nic, čím bych se zabavil.

Výše uvedené situace by sice byly politováníhodné, ale pouze naznačují, o co všechno bychom přišli, kdyby nikdy nevznikla literatura a příběhy se předávaly pouze ústně a nebyly zapsány. Takový svět si téměř nelze představit.

Naše představy o dějinách, o vzestupu a pádu říší a národů, by byly naprosto odlišné. Nezrodila by se většina filozofických a politických názorů, protože by neexistovala literatura, z níž by mohly vzejít. A společně se svatými knihami by zmizela téměř všechna náboženská přesvědčení, která jsou v nich vyjádřena.

Literatura není určena pouze knihomolům. Od doby, kdy se před téměř čtyřmi tisíci lety objevila, ovlivňuje životy většiny lidí na Zemi.

To zjistili i tři astronauti na palubě lodi Apollo 8.

„Apollo 8, čeká vás vstup na translunární dráhu. Přepínám.“¹

„Rozumím. Vstupujeme na translunární dráhu.“

Na konci roku 1968 už nebyly oblety Země žádnou novinkou. Nejnovější americká mise, nazvaná Apollo 8, strávila na oběžné dráze Země dvě hodiny a dvacet sedm minut. Nedošlo k žádným větším nehodám. Frank Frederick Borman II., James Arthur Lovell Jr. a William

Alison Anders byli přesto nervózní. Jejich loď měla zanedlouho provést nový manévř, který by ji navedl na translunární dráhu.² Odklání se od Země a připravovali se na okamžik, kdy měli být vystřeleni přímo do vesmíru. Cílem jejich cesty byl Měsíc. Každou chvíli měli nabrat rychlost 38 957,39 kilometrů za hodinu a pohybovat se rychleji než kdokoli jiný v dějinách lidstva.

Úkol Apolla 8 byl poměrně prostý. Astronauti se nechystali přistát na Měsíci, dokonce ani neměli na palubě přistávací modul. Posádka se měla podívat, jak Měsíc vypadá, identifikovat vhodné místo pro přistání během následující mise Apollo a přivést fotografie a filmy jako podklady pro další výzkum.

Translunární vlet, manévř, který měl jejich loď donést k Měsíci, postupoval podle plánu. Apollo 8 zrychlilo a vrhlo se do kosmu. Čím dále astronauti letěli, tím lepší výhled měli na to, co do té doby nikdo nespatriil: na Zemi.

Borman přerušil hlášení a vyvolával jména pevninských ploch, které se objevovaly pod nimi: Florida, mys Horn, Afrika.³ Viděl je všechny najednou. Borman jako první člověk spatřil Zemi coby kouli. Anders pořídil fotografii, která zachytila nový pohled: Zemi vycházející nad měsíčním povrchem.

Země se zdála být čím dál menší a Měsíc čím dál větší a astronautům se nedařilo zachytit vše fotoaparátem. Základna na Zemi si uvědomila, že se posádka bude muset spolehnout na mnohem jednodušší technologii: na mluvené slovo. „Rádi bychom, abyste nám poskytli co nejpodrobnější popis, jako básníci.“⁴

Na to, aby se stali básníky, výcvik astronauty nepřipravil, a pro tento úkol tedy neměli žádné zvláštní předpoklady. Nemilosrdným výběrovým procesem NASA prošli proto, že byli špičkoví stíhačí piloti a měli jisté povědomí o raketovém inženýrství. Anders po absolvování Námořní akademie vstoupil do letectva, kde sloužil jako pilot záchranného stíhacího letounu na velitelství vzdušné obrany v Kalifornii a na Islandu. Ale teď potřeboval najít slova — správná slova.

Fotografie Země
vycházející nad Měsícem
pořízená členem posádky
Apolla 8 Billesem Andersem
24. prosince 1968,
všeobecně známá jako
„Earthrise“ (Vycházející
Země)

Zvolil si „měsíční východy a západy slunce“. „V jejich záři obzvlášť vyniká strohost a drsnost terénu,“ prohlásil, „a dlouhé stíny podtrhují místní reliéf. Je těžké se dívat na velmi jasný povrch, přes který právě teď přelétáme.“⁵ Anders vykresloval neúprosný obraz jasného světla dopadajícího na tvrdý měsíční povrch, které vrhá přesné stíny — možná mu v tu chvíli pomohly jeho zkušenosti pilota záhytného stíhače, který létá za každého počasí. V ten okamžik se stal básníkem navazujícím na velkou americkou imagistickou tradici. Tento styl se k popisu něčeho tak neúprosného a zářivého, jako je Měsíc, hodil dokonale.

Lovell také studoval na Námořní akademii a poté vstoupil do námořnictva. Stejně jako ostatní i on prožil většinu života na leteckých základnách. Ve vesmíru projevil zálibu v jiném druhu poezie než Anders: zvolil si směr oslavující vznešenost a velkolepost. Poznamenal, že „ohromná osamělost Měsíce vzbuzuje v člověku posvátný úžas“.⁶ Mnozí filozofové v dějinách přemýšleli o posvátném úžasu, který dokáže v lidech vyvolat příroda: vodopády, bouře a vůbec všechno,

co je velkolepé — příliš velkolepé na to, aby se to dalo úhledně postihnout a zarámovat. Tito myslitelé si však nedokázali představit, jaké to bude ve vesmíru. Vesmír pro ně byl vrcholným příkladem vznešena, setkáním s nekonečností, která může člověka každou chvíli zastínit a rozdrtit, a proto budí posvátnou hrůzu. V porovnání s vesmírem si připadali nicotní. Přesně jak předvíдали, vzbudila tato zkušenost v Lovellovi lásku k bezpečnému domovu. „Člověk si tady uvědomí, co všechno doma na Zemi má. Země se odsud jeví jako velkolepá oáza uprostřed ohromné rozlohy vesmíru.“⁷ Doktor Werner von Braun, který pro program Apollo 8 sestrojil raketu, mu jistě rozuměl. S oblibou totiž říkával, že vědec, který se zabývá vesmírnou technikou, je inženýr milující poezii.⁸

Nakonec byl na palubě velící důstojník Borman. Ten po absolvování Vojenské akademie Spojených států ve West Pointu vstoupil do letectva a stal se stíhacím pilotem. Na palubě Apolla 8 se projevil coby výmluvný komentátor: „Byl to ohromný, osamělý, hrozivý způsob existence, záplava nicoty.“⁹ Osamělost, hrozivost, existence, nicota: to znělo, jako by Borman v mládí vysedával na levém břehu Seiny a četl Sartra.

Tři astronauti se proměnili ve vesmírné básníky a dorazili do cíle: začali kroužit kolem Měsíce. Při každém obletu zmizelo Apollo v místech, kde předtím nikdo nebyl, a pokaždé ztratilo rádiové spojení se Zemí. V texaském Houstonu, kde se nacházelo ústředí zemské základny, si po celých padesát minut, což byla doba, po kterou se spojení přerušilo poprvé, všichni okusovali nehty nervozitou. „Apollo 8, tady Houston. Přepínám.“ „Apollo 8, tady Houston. Přepínám.“ Základna dál vysílala do vesmíru rádiové vlny, ale bez odezvy. Poprvé, podruhé, potřetí, počtvrté, popáté, pošesté. Vteřiny a minuty plynuly. A pak, na sedmý pokus, se dočkala odpovědi: „Pokračujte, Houstone. Tady Apollo 8. Všechno palivo spáleno.“ Personálu základny se slyšitelně ulevilo a ozvalo se zvolání: „Jsme tak rádi, že jste zase na příjmu!“¹⁰

Po dalších patnáct hodin astronauti neustále mizeli a znovu se objevovali, měnili pozici, manévrovali návratovou kabinou, snažili se trochu vyspat a připravovali se na zpáteční let na Zemi. Aby unikli přitažlivosti Měsíce a získali dostatečnou rychlost k návratu domů, museli odpálit raketu z tmavé strany a bez rádiového spojení. Měli pouze jeden pokus: pokud by selhal, obíhali by kolem Měsíce až do konce života.

Ještě než náročný manévr zahájili, chtěli k Zemi vyslat speciální poselství. Borman si je předem přepsal na nehořlavý kus papíru, a dokonce ostatní přiměl, aby si přednes nacvičili. Ne všichni členové posádky však sdíleli jeho nadšení. Ještě před vysíláním Anders prohlásil: „Můžu se podívat na ten... ten leták?“¹¹ „Na co že se to chceš podívat, Bille?“ opáčil Borman poněkud pasivně agresivním tónem. Velitel si nepředstavoval, že posádka bude o nadcházejícím vystoupení mluvit podobným způsobem. „Na to, co máme číst,“ odpověděl Anders o něco opatrněji. Borman to nechal být. Teď už záleželo jenom na čtení samotném. Vrátili se z odvrácené strany Měsíce a základem oznámili: „Posádka Apolla 8 by ráda poslala vzkaz všem lidem na Zemi.“¹² A pak přečetli své poselství, ačkoliv oproti plánu měli zpoždění a stále na ně čekal nebezpečný poslední odpal a cesta zpátky na Zemi, kde lidé právě oslavovali Štědrý večer. Začal vesmírný imagista Anders:

Na počátku stvořil Bůh nebe a zemi. Země byla pustá a prázdná a nad propastnou tůň byla tma. Ale nad vodami vznášel se duch Boží. I řekl Bůh: „Buď světlo!“ A bylo světlo. Viděl, že světlo je dobré, a oddělil světlo od tmy.¹³

Po něm četl Lovell:

Světlo nazval Bůh dnem a tmu nazval nocí. Byl večer a bylo jitro, den první. I řekl Bůh: „Buď klenba uprostřed vod a odděluj

vody od vod!“ Učinil klenbu a oddělil vody pod klenbou od vod nad klenbou. A stalo se tak. Klenbu nazval Bůh nebem. Byl večer a bylo jitro, den druhý.

Ted' byl na řadě Borman, ale ten měl plné ruce. „Podržíš mi ten fotoaparát?“ požádal Lovella. Jakmile měl velitel obě ruce volné, papír popadl a přečetl:

I řekl Bůh: „Nahromadte se vody pod nebem na jedno místo a ukaž se souši!“ A stalo se tak. Souš nazval Bůh zemí a nahromaděné vody nazval moři. Viděl, že to je dobré.

Na Zemi je poslouchalo pět set milionů lidí a byli uchvázeni. Poselství z Apolla 8 se stalo nejpopulárnějším živým vysíláním v dějinách světa.

Leckdo pochyboval o tom, zda je nutné posílat lidi na Měsíc. Pro mnoho účelů by stačila sonda bez posádky vybavená kamerami a dalšími vědeckými přístroji. NASA mohla také použít šimpanze — jako při předchozích misích. První americký kosmonaut se jmenoval Ham a byl to odchycený kamerunský šimpanz, kterého prodali americkému letectvu. Než se do kosmu dostali Rusové a Američané, podívala se tam celá malá ZOO, tak trochu jako k záhubě odsouzená Noemova archa: šimpanzi, psi, želvy.

Třebaže lidská posádka Apolla možná nepřispěla k velkému posunu ve vědě, rozhodně se zasloužila o literaturu. Šimpanz Ham by se býval nedokázal o postřehy z vesmíru podělit. Nepokusil by se skládat poezii. Nenapadlo by ho přečíst citát z bible, který nečekaně přesně vyjádřil, jaké to je, opustit oběžnou dráhu Země a vylétnout přímo do vesmíru. Když astronauti pozorovali východ Země, ocitli se v ideální situaci, kdy mohli přečíst nejvlivnější mýtus o stvoření, který kdy lidstvo vymyslelo.

Nejdojemnějším aspektem čtení z bible na palubě Apolla 8 zůstává to, že k němu přikročili lidé bez literárního vzdělání, kteří se ocitli v neobvyklé situaci a k vyjádření svých zkušeností použili vlastní slova i slova prastarého textu. Tito tři astronauti mi připomínají, že nejdůležitějšími protagonisty v příběhu literatury nemusejí nutně být profesionální spisovatelé. Při svém výzkumu jsem se setkal s nečekaně pestrá skupinou hrdinů — od mezopotámských účetních a negramotných španělských vojáků až po právníka ze středověkého Bagdádu, mayského povstalece z jižního Mexika či piráty z bažin v Mexickém zálivu.

Nejdůležitějším poselstvím Apolla 8 však zůstává vliv ustavujících textů, například bible, tedy textů, které v průběhu času získaly moc a význam a nakonec se staly zdrojem kódů pro celé kultury — tyto texty lidem říkají, odkud pocházejí a jak by měli žít. Na ustavující texty často dohlíželi kněží, kteří je ukotvili v samém středu říší a národů. Králové tyto texty podporovali, protože si uvědomovali, že příběh může ospravedlnit dobovačné války a vytvořit v zemi kulturní soudržnost. Ustavující texty původně vznikly jen na několika málo místech, ale v důsledku jejich rozšíření a také vlivem nově vytvořených textů se zeměkoule začala podobat mapě rozdělené na základě literatury — podle ustavujících textů, které dominují příslušné oblasti.

Vzrůstající moc ustavujících textů způsobila, že literatura stala se středu mnoha konfliktů včetně většiny náboženských válek. Dokonce i v moderní době čekal Franka Bormana, Jamese Lovella a Williama Anderse po návratu na Zemi soudní spor, který vyvolala Madalyn Murray O'Hairová, žena veřejně se hlásící k ateismu, která se prostřednictvím soudu domáhala toho, aby se NASA v budoucnosti zdržela „předčítání ze sektářské křesťanské bible... ve vesmíru a při všech aktivitách souvisejících s kosmickými lety“.¹⁴ O'Hairová si byla vědoma formujícího vlivu ustavujících textů a tento vliv se jí nezamlouval.

Nebyla přitom jediná, kdo v souvislosti s předčítáním z bible vyjádřil pochybnosti. Zatímco Borman kroužil kolem Měsíce, dostával ze základny v Houstonu pravidelný výběr zpráv, takzvaný Mezihvězdný zpravodaj. Dozvěděl se tak, že Kambodža propustila americké vojáky, a zjistil také, jaký byl osud lodi *Pueblo*, plavidla amerického námořnictva, které ten rok zajala Severní Korea.

Lod' *Pueblo* figurovala na titulní straně Mezihvězdného zpravodaje každý den. Tyto zprávy měly Bormanovi neustále připomínat, že se v kosmu ocitl proto, aby svobodný svět vyhrál závod se Sovětským svazem a s komunistickým režimem o dobytí Měsíce. Mise Apollo 8 byla součástí studené války a studená válka byla do značné míry válkou ustavujících textů.

Sovětský svaz vycházel z myšlenek vyjádřených v mnohem novějším textu, než byla bible. *Komunistický manifest*, který sepsali Karel Marx a Friedrich Engels a který horlivě četli V. I. Lenin, Mao Ce-tung, Ho Či Min i Fidel Castro, byl tenkrát starý pouhých sto dvacet let, ale snažil se soutěžit se staršími ustavujícími texty typu bible. Když Borman plánoval čtení z knihy Genesis, musel přitom jistě myslet na prvního člověka v kosmu, na sovětského astronauta Jurije Gagarina. Gagarin si s sebou do vesmíru nevzal *Komunistický manifest*, ale zjevně se inspiroval jeho myšlenkami, neboť po triumfálním návratu na Zemi pronesl: „Rozhlížel jsem se, jak jsem nejlépe uměl, ale Boha jsem tam nikde neviděl.“¹⁵ Ve vesmíru zuřila bitva myšlenek a knih. Gagarin sice Bormanu na cestě do vesmíru předběhl, ale ten ho zase porazil použitím mocnějšího ustavujícího textu.

Předčítání z knihy Genesis na palubě Apolla 8 svědčí také o významu kreativních technologií, které za vzestupem literatury stojí. Tyto technologie byly vynalezeny v různých částech světa a spojily se teprve postupem času. Borman si opsal úryvky z knihy Genesis pomocí abecedy, což je neefektivnější písemný kód, původem z Řeka. Napsal si je na papír, což je praktický materiál, který se zrodil v Číně a do Evropy a Ameriky doputoval přes arabský svět. Opsal si je

z bible, která byla svázaná do podoby knihy — a kniha je zase užitečný římský vynález. Stránky v knize byly vytištěné a knihtisk vynalezli Číňané a dále ho rozvinuli vynálezci ve střední Evropě.

Literatura se ovšem zrodila teprve ve chvíli, kdy se vyprávění příběhů protnulo se psaním. V orálních kulturách existovalo vypravěčství, na které se vztahovala různá pravidla a které sloužilo různým účelům. Jakmile se však vypravěčství spojilo s písmem, objevila se nová síla — literatura. Vše, co následovalo, celé dějiny literatury, začalo ve chvíli tohoto protnutí. To znamená, že abych mohl vyprávět příběh literatury, musel jsem se zaměřit jak na vypravěčství, tak na vývoj kreativních technologií, jako jsou abeceda, papír, kniha a tisk.

Vývoj vypravěčství a technologií písma se neubíral vždy přímou cestou. Písmo samotné bylo vynalezeno přinejmenším dvakrát: jednou v Mezopotámii a podruhé na americkém kontinentu. Indičtí kněží odmítali zapisovat posvátné příběhy, protože se báli, že nad nimi ztratí moc. Podobné obavy sdíleli i západoafričtí bardí, kteří žili o dva tisíce let později a na jiné straně světa. Egypťští písaři písmo přijali, ale snažili se je uchovat v tajnosti v naději, že si podrží sílu literatury jen pro sebe. Charismatictí učitelé jako Sókratés odmítali psát a bouřili se proti myšlence ustavujících textů a jejich moci i proti technologiím písma, které umožnily jejich vznik. Některé pozdější vynálezy byly přijaty jen zčásti — například arabští učenci začali používat čínský papír, ale o další čínský vynález, tedy tisk, zájem nejevili.

Vynálezy související s písmem s sebou často nesly nečekané vedlejší jevy. Zachování starých textů znamenalo, že jazyk, jímž byly psány, lze uměle udržet při životě. Od té doby se studenti učí mrtvé jazyky. Některé texty byly prohlášeny za svaté, což vyvolalo nelítostné spory a války mezi čtenáři různých svatých písem. Nové technologie občas vedly k válce mezi různými druhy nosičů — jedním případem je i bitva mezi tradičním svitkem a novější knihou v prvních stáletích našeho letopočtu, kdy křesťané postavili své svaté knihy proti

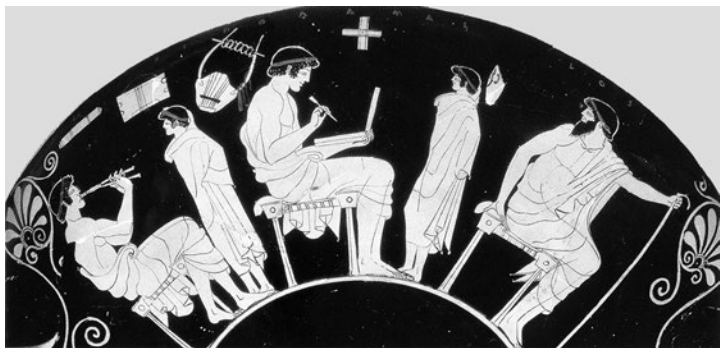
hebrejským svitkům, nebo když později španělští dobrodruhové použili tištěné bible proti ručně vytvářeným mayským svatým knihám.

Jak se mi v mysli pomalu utvářel příběh literatury v širších souvislostech, představoval jsem si ho rozdělený do čtyř fází. V první fázi sehrály hlavní roli malé skupinky písařů, kteří se jako jediní naučili složité rané systémy písma, a tím pádem ovládali texty, jež nasbírali od vypravěčů — sem patří například *Epos o Gilgamešovi*, hebrejská bible a Homérovy eposy *Ílias* a *Odyssea*. Vliv těchto ustavujících textů narůstal, ale později, ve druhé fázi, je zpochybnili charismatičtí učitelé jako Buddha, Sókratés a Ježíš, kteří odmítli vliv kněží a písařů a jejichž následovníci vyvinuli nové styly psaní. Začal jsem o těchto živých textech přemýšlet jako o literatuře učitelů.

Ve třetí fázi literatury se začali objevovat individuální autoři, kteří tvořili s podporou vynálezů usnadňujících psaní. Tito autoři zpočátku pouze napodobovali starší texty, ale odvážnější spisovatelé jako Japonka Murasaki Šikibu a Španěl Miguel de Cervantes brzy začali vytvářet nový typ literatury, a to především romány. Nakonec ve čtvrté fázi dalo všeobecně rozšířené užívání papíru a knihtisku vzniknout masové produkci a masové gramotnosti a s nimi souvisejícím fenoménům, jako jsou noviny a časopisy nebo nové texty typu autobiografie Benjamína Franklina či *Komunistický manifest*.

Tyto čtyři fáze i příběhy a vynálezy, které je umožnily, společně stvořily svět formovaný literaturou. Je to svět, v němž očekáváme, že náboženství budou založena na knihách a národy na textech, svět, v němž běžně hovoříme s hlasy z minulosti a představujeme si, že můžeme oslovit čtenáře v budoucnosti.

Borman a jeho posádka bojovali v literární studené válce pomocí starého textu a také používali staré technologie: knihu, papír a tisk. Ale v jejich kabině se nacházely i nové nástroje: počítače, které byly zmenšené tak, aby se vešly do kabiny Apolla 8. Nedlouho

Řecký písař s tabulkou, vyobrazení na poháru z období mezi 4. a 6. stoletím před naším letopočtem. Řečtí písaři používali voskové tabulky, které měly tu výhodu, že se nápis dal smazat a tabulka se mohla znovu použít.

poté zahájily počítače literární revoluci, jejíž dopady nás ovlivňují dodnes.

Dějiny literatury popsané v této knize jsem zkoumal do značné míry právě ve světle poslední revoluce psacích technologií. K revolucím takového rozsahu nedochází často. Abecední revoluce, která začala na Blízkém východě a v Řecku, usnadnila psaní a pomohla zvýšit gramotnost. Papiřová revoluce, jež vypukla v Číně a pokračovala na Blízký východ, snížila náklady na literaturu, a tím pádem změnila i její podstatu. Připravila také půdu pro tiskařskou revoluci, která se započala ve východní Asii a pak se o stovky let později rozvinula ve střední Evropě. Proběhly i menší revoluce, například vynález pergameny v Malé Asii a vynález knihy v Římě. Za poslední čtyři tisíce let však došlo jen k několika málo obrátům, kdy nové technologie proměnily literaturu zcela radikálně.

Až doposud. V současnosti probíhající technologická revoluce nás rok co rok zahrnuje novými druhy psaní od elektronické pošty a čteček po blogy a Twitter a mění nejen způsoby, kterými se literatura šíří a čte, ale také způsoby, jimiž se píše, neboť i autoři se přizpůsobují novým skutečnostem. Zároveň se některé tyto novinky

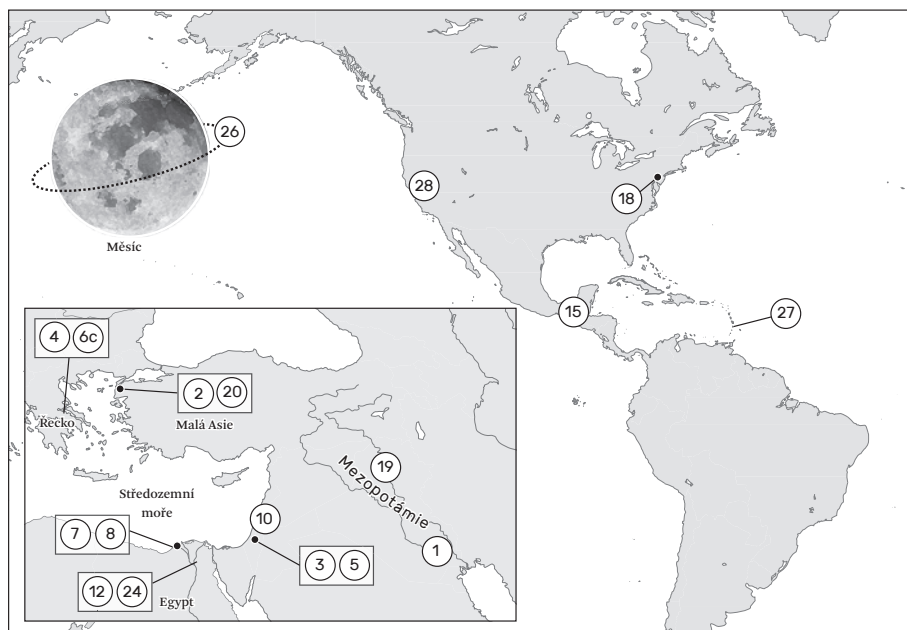
podobají prvkům z dávných dějin literatury: stejně jako starodávni písaři se i my dnes hrbíme nad tabulkami, jen jsou to čtečky nebo tablety. Jak se v téhle směsici starého a nového vyznat?

Během pátrání po příběhu literatury jsem začal být neklidný. Připadalo mi podivné přemýšlet o tom, jak literatura utvářela naše dějiny a dějiny zase planetu, a sedět přitom u stolu. Potřeboval jsem se vydat do míst, kde se zrodily velké texty a vynálezy.

A tak jsem cestoval z Bejrútu do Pekingu a z Džajpuru za severní polární kruh. Navštívil jsem zříceniny v Tróji a Chiapasu, které se hrály v dějinách literatury významnou roli, a mluvil jsem s archeology, překladateli a spisovateli. V Karibiku jsem se setkal s Derekem Walcottem a v Istanbulu s Orhanem Pamukem. Navštívil jsem místa, kde se literatura pohřbívala nebo pálila, a také lokality, kde byly znovu objeveny nebo oživeny důležité písemnosti. Když jsem se toulal troskami velké knihovny v tureckém Pergamonu, uvažoval jsem nad skutečností, že právě tam byl vynalezen pergamen. Žasl jsem nad čínskými kamennými knihovnami a vydal se do jižního Mexika hledat vůdce zapatistického povstání, protože tento muž využil starý mayský epos *Popol Vuh* jako zbraň k odboji a vzpouře.

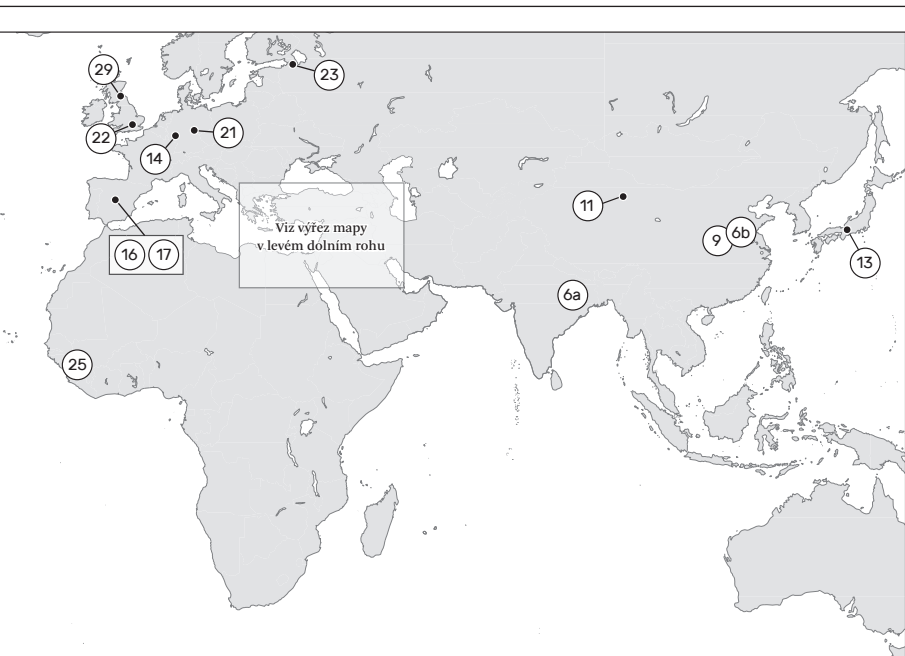
Na těchto cestách jsem stěží udělal krok, aniž bych narazil na nějaký psaný příběh. Na následujících stránkách jsem se pokusil zachytit své zkušenosti a vyprávět příběh literatury i toho, jak naši planetu proměnila ve svět tvořený slovy.

Mapa Světa ve slovech

Časová osa Světa ve slovech

1 KOL. R. 2100 PŘ. N. L. první příběhy o Gilgamešovi zapsané klinopisem DNEŠNÍ IRÁK	2 KOL. R. 1200 PŘ. N. L. zničení Tróje řeckými vojsky MALÁ ASIE, DNEŠNÍ TURECKO	3 KOL. R. 1000 PŘ. N. L. nejstarší zdroje hebrejské bible JERUZALÉM, DNEŠNÍ IZRAEL	4 KOL. R. 800 PŘ. N. L. homérské příběhy o trójské válce zapsané řeckou abecedou ŘECKO	5 KOL. R. 458 PŘ. N. L. Ezdráš prohlašuje hebrejské spisy za svaté JERUZALÉM, DNEŠNÍ IZRAEL
11 868 <i>Diamantová sůtra</i>, nejstarší dochovaný tištěný text TUN-CHUANG, ZÁPADNÍ ČÍNA	12 879 nejstarší dochovaný papírový útržek <i>Tisíce a jedné noci</i> EGYPT	13 KOL. R. 1000 paní Murasaki píše <i>Příběh prince Gendžiho</i>, první román v dějinách KJÓTO, JAPONSKO	14 40. LÉTA 15. STOLETÍ Gutenberg znovu vynalézá knihtisk, nejspíše na základě východoasijských vzorů MOHUČ, NĚMECKO	15 ASI 50. LÉTA 16. STOLETÍ epos <i>Popol Vuh</i> zapsán latinkou CHIAPAS, JIHOZÁPADNÍ MEXIKO
21 1827 Johann Wolfgang Goethe ohlašuje „období světové literatury“ VÝMAR, NĚMECKO	22 1848 vydání <i>Komunistického manifestu</i> LONDÝN, SPOJENÉ KRÁLOVSTVÍ	23 30. LÉTA 20. STOLETÍ Anna Achmatovová tajně píše básně a následně je pálí LENINGRAD, SOVĚTSKÝ SVAZ	24 1947 objevení útržku <i>Tisíce a jedné noci</i> EGYPT	25 1960 zapsání <i>Eposu o Sundatovi</i> GUINEA, ZÁPADNÍ AFRIKA

6

5. STOLETÍ PŘ. N. L.

Buddha, Konfucius
a Sókratés předávají své učení

- a) SEVEROVÝCHODNÍ INDIE
b) STÁT LU, VÝCHODNÍ ČÍNA
c) ATHÉNY, ŘECKO

7

KOL. R. 290 PŘ. N. L.

výstavba Alexandrijské
knihovny, knihovna
částečně zničena
r. 48 př. n. l.
ALEXANDRIE, EGYPT

8

KOL. R. 270 PŘ. N. L.

překlad hebrejské bible
do řečtiny
ALEXANDRIE, EGYPT

9

KOL. R. 200 PŘ. N. L.

vynález papíru
PROVINCIE CHE-NAN, ČÍNA

10

KOL. R. 30

Jezíš předává své učení
GALILEJSKÉ MOŘE,
IZRAEL

16

1605

Miguel de Cervantes
vydává 1. díl *Dona Quijota*
MADRID, ŠPANĚLSKO

17

1614

vydání neautorizovaného
2. dílu *Dona Quijota*,
o rok později publikuje
Cervantes vlastní
pokračování
MADRID, ŠPANĚLSKO

18

1776

Benjamin Franklin
podepisuje Deklaraci
nezávislosti
FILADELFIE,
PENNSYLVÁNIE

19

1849

nález *Eposu o Gilgamešovi*
v rozvalinách Ninive
POBLÍŽ MOSULU, IRÁK

20

1871

zahájení vykopávek
v Tróji
TURECKO

26

1968

posádka Apolla 8 předčítá
začátek knihy Genesis
OBĚŽNÁ DRÁHA MĚSÍCE

27

1990

Derek Walcott vydává
báseň *Omeros*
SVATÁ LUCIE

28

90. LÉTA 20. STOLETÍ

webové prohlížeče
spouštějí internetovou
revoluci
SPOJENÉ STÁTY /
KYBERPROSTOR

29

PRVNÍ LÉTA 21. STOLETÍ

z Harryho Pottera se
stává světový bestseller
a značka
EDINBURGH, SKOTSKO

KNIHA, KTEROU SI ALEXANDR VELIKÝ DÁVAL POD POLŠTÁŘ

336 PŘED NAŠÍM LETOPOČTEM, MAKEDONIE

Alexandr Makedonský získal přízvisko Veliký, protože se mu podařilo sjednotit pyšné řecké městské státy, dobýt všechna království mezi Řeckem a Egyptem, porazit mocnou perskou armádu a vytvořit říši sahající až do Indie — a to vše za necelých třináct let. Od té doby se lidé nepřestávají podívat, jak mohl něco takového dokázat vladař z malého řeckého království. Nabízí se však ještě druhá otázka, která je pro mě osobně zajímavější, totiž proč Alexandr Veliký vůbec chtěl Asii dobýt.

Když jsem o této otázce přemýšlel, přistihl jsem se, že se zaměřuji na tři předměty, které s sebou tento panovník nosil na válečných taženích a které si každou noc dával pod polštář: tři předměty, jež vystihovaly způsob, jakým na tažení nahlížel. Prvním z nich byla dýka.¹ Vedle dýky si pokládal schránku a ve schránce ležel nejvzácnější předmět, kopie jeho nejoblíbenějšího textu, Homérovy *Íliady*.²

Jak Alexandr Veliký k těmto třem předmětům přišel a co pro něj znamenaly?

Alexandr Veliký spal s dýkou pod polštářem, protože nechtěl, aby ho stihl stejný osud jako jeho otce, který byl zavražděn. Schránku sebral Dareiovi, perskému rivalovi. A *Íliadu* si do Asie přivezl proto, že to byl příběh, skrze nějž nahlížel na svůj život i na své tažení, byl to ustavující text, který uchvátil mysl prince, jenž se později vydal dobýt svět.

Homérův epos se stal ustavujícím textem pro celé generace Řeků. Pro Alexandra Velikého nabyl téměř posvátného statusu, a proto

si ho Alexandr vezl s sebou i do války. Právě taková je úloha textů, zejména těch ustavujících: mění způsob, jakým nahlížíme na svět, a také naše jednání. U Alexandra Velikého tomu tak rozhodně bylo. *Ílias* ho přiměla příběh nejen číst a studovat, ale také podle něj jednat. Alexandr Veliký coby čtenář si do něj dosadil sám sebe a vlastní život a jeho průběh vnímal ve světle příběhu Homérova Achillea. Dnes je makedonský vladař považován za již legendárního krále. A nyní uvidíme, že byl i legendární čtenář.

Mladý Achilles

Alexander Veliký se ještě coby princ poučil o tom, co dokáže jedna dýka.³ Jeho otec, makedonský král Filip II., právě vdával dceru a pozvání na svatbu nikdo neodmítl. Z řeckých městských států byli vysláni emisáři a dorazili také hosté z nedávno dobytých území v Thrákii, kde se Dunaj vlévá do Černého moře. Možná se v davu tísnili i nějací Peršané, které přivábily královy nedávné vojenské úspěchy. Alexandrův otec se chystal podniknout velký útok na Malou Asii, aby zasel strach do srdce perského krále Dareia III. V tehdejší makedonské hlavní městě Aigai panovala bujará nálada, neboť král Filip byl známý okázalými oslavami. Všichni hosté se shromáždili ve velkém divadle a napjatě očekávali začátek obřadů.

Alexandr přípravy sledoval nejspíše se smíšenými pocity. Od mala ho vychovávali k tomu, že se stane otcovým následníkem: musel absolvovat dlouhé pochody a vojenský výcvik. Proslul coby skvělý jezdec a ještě jako dospívající chlapec ohromil otce tím, že zkontroloval nezvladatelného koně.⁴ Král Filip také zajistil, aby se synovi dostalo řečnického vzdělání a aby se kromě horského dialektu, jímž se hovořilo v Makedonii, naučil spisovnou řečtinu. (Kdykoliv se Alexandr rozzuřil, přecházel i v dospělosti do rodného dialektu.)⁵ Teď se však zdálo, že král Filip, který se synovi tak věnoval, možná změní plány ohledně následnictví.⁶ Vdával dceru za svého švagra, který se docela dobře mohl stát Alexandrovým rivalem. Pokud by se z manželství

narodil syn, mohl by Alexandra nahradit úplně.⁷ Filip II. byl mistrem v uzavírání nových spojení a nejraději k nim využíval právě sňatky. Alexandr věděl, že otec by neváhal porušit slib, kdyby to mělo posloužit jeho cílům.

Na další úvahy už ovšem nebyl čas: Filip II. právě vstupoval do divadla. Přišel sám, bez obvyklých stráží, aby předvedl sebedůvěru a moc. Ještě nikdy v dějinách nebyla Makedonie tak mocnou a obávanou zemí. Pokud by se zdařilo tažení do Malé Asie, Filip II. by se proslavil jako první řecký vládce, který napadl a porazil perskou říši u jejích vlastních břehů.

Náhle se ke králi rozběhl ozbrojený muž. Útočník vytasil dýku a král padl k zemi. Lidé mu vyrazili na pomoc. Kdo byl onen muž? Podařilo se mu utéct. Několik strážných ho zahlédlo venku před divadlem a pustili se za ním. Běžel směrem ke koni, ale jedna noha se mu zapletla do popínavých rostlin a atentátník zakopl a upadl. Pronásledovatelé ho dohonili a po krátkém souboji zemřel mečem. V divadle ležel mrtvý král v kaluži krve. Makedonie, řecká aliance i armáda shromážděná k útoku proti Peršanům — to vše bylo najednou bez vedení.

Po zbytek života u sebe Alexandr nosil na obranu dýku, dokonce i v noci, aby se mu nestalo totéž co otci.

Poslal Dareios nájemného vraha, aby Filipovi zabránil v útoku na Malou Asii? Pokud za vraždou skutečně stál perský vládce, rozhodně se přepočítal.⁸ Alexandr čin využil jako záminku, aby se zbavil potenciálních rivalů, zmocnil se trůnu a vyrazil na výpravu, která měla zajistit makedonské hranice na severu a loajalitu řeckých městských států na jihu.⁹ Byl připraven na Dareia zaútočit. S velkou armádou se přeplavil přes Dardanely — vydal se toutéž cestou jako před mnoha generacemi perská armáda při invazi do Řecka. Jeho dobytelské tažení Persií začalo.

Ještě před střetem s Peršany si Alexandr zajel do Tróje. Zajížd'ku však nepodnikl z vojenských důvodů. Třebaže Trója měla výhodnou

polohu poblíž úzké vodní cesty mezi Asií a Evropou, tou dobou už ztratila někdejší význam. Alexandr tam ani nejel polapit Dareia. Skutečnost, že se na svém tažení Asií zastavil napřed v Tróji, odhalila jiný popud pro dobytí Asie, a ten je třeba hledat v textu, který s sebou vojevůdce všude nosil: v Homérově *Íliadě*.

Od dob, kdy se příběhy o trójské válce staly ustavujícím textem, si právě skrze Homéra našlo do Tróje cestu mnoho lidí. I já jsem se tam vydal právě kvůli Homérovi. Jako kluk jsem četl dětskou verzi *Íliady* a postupně jsem dorůstal k přesnějším překladům. Když jsem na univerzitě studoval řečtinu, dokonce jsem si s pomocí slovníku přečetl některé pasáže v originále. Slavné výjevy a postavy z tohoto textu se mi vryly do paměti, včetně úvodní scény, kdy řecká armáda již devět let obléhá Tróju a Achilles odchází z bitvy, protože Agamemnón si pro sebe zabral jeho oblíbenou zajatkyňi Bríseovnu. Řekové přijdou o svého nejlepšího bojovníka a Trójané je zahánějí do kouta. Nicméně Achilles se do bitvy vrátí a zabije nejvýznamnějšího trójského reka Hektora a nechá jeho tělo vláčet kolem městských hradeb. (Podle jiných pramenů se Paridovi povede odvetný úder a zabije Achillea ranou šípem do paty.) Také si živě pamatuji válku mezi bohy, Athénu bojující po boku Řeků a Afrodítu na trójské straně. A nesmíme zapomenout na příběh, který těmto událostem předchází — Paris korunoval Afrodítu nejkrásnější bohyní, za odměnu získal Helenu, ženu krále Meneláa, což způsobilo vypuknutí trójské války. Nejvíce na mě samozřejmě zapůsobil trójský kůň, v jehož břiše se ukrývali řečtí vojáci, nicméně když jsem si přečetl přesnější překlady, ke svému velkému překvapení jsem zjistil, že tato závěrečná část války není v *Íliadě* vůbec zahrnuta a *Odyssea* se o ní zmiňuje jen stručně.

V paměti mi utkvěla zejména jedna scéna z příběhu o Tróji, jak je zaznamenaná v *Íliadě*. Hektor se vrací z bitvy, která zuří pod městem, a hledá svou ženu Andromaché. Ta však není doma, protože vyběhla do města, aby o manželovi získala nějaké zprávy. Hektor ji nakonec

najde poblíž městské brány. Manželka ho prosí, aby neriskoval život, ale Hektor jí vysvětluje, že musí do boje právě kvůli jejímu bezpečí. Uprostřed tohoto rozhovoru, v němž jde o všechno, přinese chůva jejich syna:

*Domluvil slavný Hektór a po svém synovi sáhl.
Ten však chvatně se uhnul a s křikem se přitulil k nádrům
pěstounky s krásným pasem, jsa polekán otcovým vzhledem:
zděsilt se bronzové přilby a na ní chocholu z žíní,
zhlédnuv, jak na jejím vrchu se strašným pohybem kývá.
Usmál se milý otec a s ním těž vznešená matka.
Ihned s hlavy si sňal svou přilbici slavený Hektór,
vedle ji vložil na zem — ta jasným zářila třpytem.
A když robátko své již pohýčkal v rukou a zlíbal,
takto se modlil k Zévu i veškerým ostatním bohům.¹⁰*

Uprostřed brutální války, která zuří přímo před branami, a uprostřed vypjaté hádky mezi manželi o jejím smyslu, se náhle změní nálada a otec si se smíchem sundá helmu, ze které má dítě strach. Je to okamžik domácího smíru — pod helmou se objeví Hektorova rozesmátá tvář a válečník synka políbí. Ale helma nikam nezmizí, leží na zemi a celá se leskne a dítě možná stále vzlyká, což nám připomíná, že tato chvíle představuje jen dočasnou úlevu od války, která skončí Hektorovou smrtí a zničením vznešené Tróje.

Když jsem poprvé kráčet k troskám tohoto města, které se nacházejí vysoko na kopci, v hlavě mi vířily všechny zmíněné obrazy. Městská citadela se kdysi dávno nacházela blízko moře, ale po pádu Tróje, k němuž došlo kolem roku 1200 před naším letopočtem, usazeniny naplavené řekou Skamandros způsobily, že moře ustoupilo. Zatímco v dávnověku Trója shlížela na vodní cestu z Asie do Evropy, nyní se týčí na široké planině a od moře, jehož hladinu jsem sotva zahlédl na obzoru, je zcela odříznutá.

Ještě více než umístění města v krajině mě zklamala jeho velikost. Trója mi připadala maličká. Město, které jsem si představoval jako obří impozantní pevnost, jsem prošel za pět minut. Těžko uvěřit, že tahle pevnůstka dokázala vzdorovat mocné řecké armádě tak dlouho. Je tedy tohle úkolem epiky — vzít maličkou pevnost a nafouknout ji do obřích rozměrů?

Když jsem přemítal o svých zklamaných očekáváních, najednou jsem si uvědomil, že Alexandrova reakce byla zcela opačná: jeho Trója nadchla. Stejně jako já i on o *Íliadě* snil už od dětství, od chvíle, kdy se s Homérovým světem seznámil. Studium Homéra se naučil číst a psát.¹¹ Krále Filipa synovy pokroky těšily natolik, že vyhledal nejslavnějšího žijícího filozofa Aristotela a přemluvil ho, aby se vydal na sever do Makedonie. Aristotelés byl shodou okolností také největší komentátor Homérova díla, které pokládal za studnici řecké kultury a myšlení. Pod Aristotelovým vedením se Alexandr naučil vnímat Homérovu *Íliadu* nejen jako nejdůležitější příběh řecké kultury, nýbrž také jako ideál, jež se snažil naplnit, a jako motivaci pro tažení do Malé Asie. Kopie *Íliady*, kterou si Alexandr dával každý večer pod polštář, obsahovala poznámky jeho učitele.¹²

Alexandr se po příjezdu do Asie šel nejprve poklonit k Prótesiláovu hrobu.¹³ Prótesiláos je v *Íliadě* vyzdvihován jako první Řek, jenž po přistání vyskočil na břeh Tróje. Tento čin byl však pouhým začátkem Alexandrovy snahy napodobit Homérův epos. Jakmile Alexandrova družina dorazila do Tróje, vojevůdce a jeho přítel Héfastéion položili věnce u hrobů Achillea a Patrokla, aby ukázali světu, že hodlají kráčet ve stopách slavné dvojice řeckých válečníků a milenců.¹⁴ V homérském duchu také se svými společníky závodili nazí kolem městských hradeb.¹⁵ Když Alexandr dostal lyru,¹⁶ která údajně patřila Paridovi, poštěžoval si, že by raději získal tu Achilleovu, a odvezl si brnění dochované z období trójské války.¹⁷ Asii se rozhodl dobýt v homérské zbroji.

Třebaže Trója postrádala přímý strategický význam, odhalovala skrytou motivaci Alexandrova tažení: Alexandr přišel do Asie, aby

na vlastní kůži prožil příběhy trójské války. Jeho náhled na svět zformoval Homér a on tento světonázor uplatňoval po celou dobu svého tažení. Po příjezdu do Tróje si Alexandr předsevzal, že na Homérovu epické příběhy naváže a dovede je až za hranice básnickovy fantazie. Homérovu vizi rozšířil a rozhodl se zopakovat dobytí Asie ve velkolepějším měřítku. (Alexandr zjevně tíhl k jiným částem *Íliady* než já: zatímco mě zaujal domácký výjev s Hektorem, Andromaché a jejich synkem, Alexandr se ztotožňoval s Achilleem a jeho zdatností v bitvě.)

Zatímco Alexandr pobýval v Tróji, Dareios vyslal armádu perských důstojníků a řeckých žoldáků. První střet mezi Alexandrem a Peršany na řece Gránikos skončil porážkou perské armády a Dareios zjistil, že mladý Makedonec je schopnější, než si myslel.¹⁸ Perský vládce usoudil, že je třeba vzít věci pevně do rukou, a začal sbírat větší armádu, aby se problémového mladíka zbavil.

Alexandrova makedonsko-řecká armáda byla sice menší než perské šiky, ale lépe vycvičená, a Řekové v tomto období navíc vyvinuli skvělou bitevní taktiku. Alexandrův otec zdědil řeckou falangu, tedy sevřenou obdélníkovou formaci pěšáků, kteří v jedné ruce drželi štít a v druhé kopí a navzájem se chránili a pomáhali si. Díky lepší disciplíně vojáků, již upevňoval výcvikem, mohl Filip kopí prodloužit a šiky mužů proměnit v neproniknutelnou pohybující se hradbu.¹⁹ Když na trůn usedl Alexandr, zkombinoval vylepšenou falangu s rychlou kavalerií, která dokázala nepřátelskou armádu obklíčit a zaútočit zezadu. Alexandrův vlastní bitevní styl byl vymyšlen s cílem inspirovat vojáky. Zatímco nepřátelský král Dareios se většinou držel vzadu a nechával bojovat svou armádu, Alexandr vedl útok osobně a kdekoliv mohl, vrhal se do šarvátek. Jednou při obléhání města vyšplhal na hradby dříve než jeho muži, seskočil sám na druhou stranu a pouze se dvěma strážemi po boku čelil přívalu obránců. Když ho jeho armáda konečně dohnala, nepřátelé už na něj ze všech stran těžce doléhali a byl zraněný, ale stále se s vervou bránil.²⁰

Makedonská a řecká armáda se konečně setkaly na konci roku 333 před naším letopočtem u Issu, v místech, kterými dnes prochází hranice mezi Tureckem a Sýrií. Pobřeží tu rychle přechází v hory a Dareiova velká armáda měla relativně málo prostoru. Dareios spoléhal na početní převahu a proti řecké falanze, která chránila levé křídlo, podnikl velký útok. Nakonec však zvítězili lépe vycvičení vojáci. Falanga se nerozpadla a Řekové začali nad Peršany získávat převahu. Když Alexandr, který velel pravému křídlu, zahlédl v kruhu stráží kolem perského krále mezeru, zamířil rovnou k němu. Dareios zpanikařil, a než aby se s nepřítelem střetl přímo, dal se na útěk. Alexandr se pustil za ním.²¹

Když jsem byl ještě kluk, bitva u Issu na mě udělala velký dojem — narazil jsem totiž na obraz, který na tento námět namaloval renesanční malíř Albrecht Altdorfer. Na plátně zapadá slunce a ozařuje dramatické nebe plné světla a mraků, které se odrážejí v husté zvěti kopí, brnění a koní na bitevním poli dole na zemi. Uprostřed vši vřavy stojí na voze taženém trojspřežím Dareios, jehož pronásleduje osamělý Alexandr na koni. Vždycky se mi líbilo podrobné zpracování obrazu a jeho textura. Narazil jsem na něj v jedné obrazové publikaci, pozorně jsem si ho prohlížel a zkoumal bitevní výjevy, vojenský tábor a zříceninu hradu v dálce. (Když jsem ten obraz později uviděl ve skutečnosti, byl také mnohem menší, než jsem si ho představoval — má totiž rozměry pouhých 150 × 120 centimetrů.)

Ačkoliv by se podle obrazu mohlo zdát, že Alexandr Dareia každou chvíli dožene, perskému králi se ve skutečnosti opět podařilo uniknout. Ve všech dalších ohledech byla bitva u Issu rozhodným vítězstvím. Alexandr ukořistil velké bohatství a také Dareiovu matku, dcery a ženu. Představoval si Alexandr Dareiovu ženu jako Andromaché, manželku trójského hrdiny Hektora?

Právě v této bitvě Alexandr získal Dareiovu schránku, do níž si ukládal *Íliadu* jako připomínku, že svého nepřítele dosud neporazil pořádně „po homérovsku“.

Alexandr si na Achillea hrát nepřestal.²² Nějakou dobu Dareia ignoroval — perský král mu posílal výhrůžné dopisy a požadoval návrat své rodiny. Místo toho se Alexandr vydal s armádou k pobřeží a ujistil se, že na něj mocné perské loďstvo nebude moci zaútočit z moře. Dovedl své muže až do Levanty, přinutil řadu měst ke kapitulaci a ta, která se podvolit odmítla, vyplenil. Po dobytí Gazy zabil tamějšího vzdorovitého vůdce Batise, který nepřijal nabídku mírumilovné kapitulace, a pak jeho tělo vlácel kolem města stejně jako Achilles Hektorovu mrtvolu.²³ Jako by Alexandr uvěřil, že bude-li věrně napodobovat výjevy z Homéra, vydláždí si tím cestu k vítězství.

Podle Alexandrova uvažování formovaného *Íliadou* nebyl tím pravým Hektorem jakýsi nepodstatný velitel Gazy, nýbrž sám Dareios. Jakmile si Alexandr zajistil Egypt, vstoupil do Mezopotámie, kde na něj Dareios již čekal. Perský král už Alexandra nepodceňoval. Tentokrát shromáždil veškerou sílu perské říše. Armády se střetly v srdci Mezopotámie, poblíž dnešního iráckého města Mosul.²⁴ Alexandr napřed vyrazil s armádou perským šikům vstříc, ale pak útok chytře spojil s odvážným manévrem. Jeho kavalerie odvedla Peršany daleko napravo, poté se nečekaně obrátila a zasadila jim rozhodný úder v samém středu. Alexandr dosáhl cíle: získal perskou říši.²⁵

Triumf mu kazila jediné skutečnost, že Dareios znovu uprchl. Ačkoliv už pro něj perský král nepředstavoval hrozbu, Alexandr se za ním pustil. Chtěl snad pomstít vraždu otce? K Dareiově matce, ženě a dcerám se však nechoval pomstychtivě a přistupoval k nim s nejvyšší úctou.²⁶ Nešlo tedy o pomstu, ale o možnost sehrát další výjev z *Íliady*. Chtěl se s Dareiem utkat v bitvě a porazit ho v souboji muže proti muži, stejně jako se Achilles setkal s Hektorem a porazil ho. Toto přání se však Alexandrovi nikdy nesplnilo. Dareia zabil jeden z jeho vlastních velitelů a jeho tělo hodil vojevůdci napospas.²⁷ Alexandr nad hrdinným nepřítelem truchlil a vraha, který ho připravil o homérské vítězství, zuřivě stíhal.²⁸

Homérova hudba

800 PŘED NAŠÍM LETOPOČTEM, ŘECKO

Ílias vznikla nikoliv jako psaný text, nýbrž jako tradiční ústně předávané vyprávění. Příběh je zasazen do doby bronzové, odehrává se kolem roku 1200 před naším letopočtem ve světě, v němž ještě neexistovaly moderní válečné metody užívané Alexandrem a v němž neexistovalo ani písmo.²⁹ Je pravda, že mínójská civilizace na Krétě vyvinula rané písmo podobné egyptským hieroglyfům, které se dosud nepodařilo rozluštit.³⁰ V Mykénách na řecké pevnině se zase objevil příbuzný systém, takzvané lineární písmo B, ale to se používalo zejména pro obchodní transakce. Nikoho nenapadlo příběhy o trójské válce zapsat, a tak je pro malé i velké skupiny obcenstva zpívali specializovaní bardi.³¹

Kolem roku 800 před naším letopočtem přinesli cestovatelé z Fénicie, tedy z dnešního Libanonu, zprávy o písmu, které bylo zcela odlišné od všech ostatních písem — a to natolik, že bylo napřed těžké pochopit, jak vlastně funguje. Stará písma, jako například to, které se používalo v Mykénách, vzniklo ze znaků představujících předměty a zvířata — krávy, domy nebo zrní. Postupem času začaly tyto znaky symbolizovat slabiky, z nichž se skládala jména dotyčných předmětů a zvířat, nebo dokonce jednotlivé zvuky, ale všechny znaky měly původně vlastní význam, jejich tvar byl spojený s nějakým předmětem nebo myšlenkou, a proto se daly snáze zapamatovat.

Féničané čerpali z dřívějších egyptských pokusů a uvědomili si, že právě silná stránka těchto písem představuje zároveň jejich hlavní slabinu. Dokud byly znaky založené na významu, neustále jich přibývalo. V návaznosti na toto zjištění přišli s radikálním řešením: písmo se musí odpoutat od světa předmětů a významů. Místo toho by mělo jednoduše reprezentovat jazyk, a to konkrétně zvuk. Každý znak bude představovat jeden zvuk a tyto znaky se zkombinují tak, aby tvořily smysluplná slova. Vzdát se předmětů a významu bylo obtížné, ale mělo to jednu ohromnou výhodu: počet znaků se najednou

Hliněná tabulka popsaná
lineárním písmem B
nalezená v řeckých
Mykénách. Lineární
písmo B je odvozeno
ze staršího minójského
písma A, které dosud
nebylo rozluštěno.

dal snížit ze stovek a tisíců na pár desítek a čtení a psaní bylo rázem neporovnatelně snazší.³² Písmo se navázalo přímo na řeč.³³ (Nápad starých Féníčanů se v regionu rozšířil a hebrejská abeceda vznikla z téhož konceptu.)

Féníčané tuto myšlenku systematicky aplikovali na vlastní jazyk, ale nedovedli ji až do logického konce. V jejich písmu byly zastoupeny pouze souhlásky — jako by v češtině skupina hlásek „bd“ mohla znamenat „bod“, „bída“, „běda“ nebo „bude“. Čtenáři pak přesný význam slova odhadovali z kontextu a samohlásky si doplňovali sami. Právě v tomto ohledu přišli Řekové s vylepšením a fénický systém dovršili přidáním samohlásek. Najednou už čtenáři nemuseli hádat, co znamená „bd“. Bylo možné napsat celé slovo, celý sled zvuků.

Tento nový systém se obzvlášť dobře hodil pro metrum, v němž se zpíval příběh o trójské válce — tedy pro hexametr, který se skládá ze šesti stop (každá obsahuje jednu dlouhou a dvě kratší slabiky nebo dvě slabiky dlouhé). Toto zvukové schéma se fénickým systémem

nedalo dobře zachytit, protože v něm chyběla nejdůležitější část, tedy dlouhý, přízvukný zvuk v jádru slabiky, jako dlouhé „á“ ve slově „dáma“. Řecká úprava fénického písma tyto dlouhé přízvukné samohlásky doplnila. Nová fonetická abeceda příběhům o trójské válce dokonale vyhovovala — a proto písaři ze všeho nejdříve využili nové písmo právě k zapsání těchto příběhů.³⁴ Je dokonce možné, že řecká abeceda byla vynalezena přímo s cílem zachytit hexametru, v němž bardové příběhy recitovali.³⁵ Ať tak či onak, díky novému systému nemuseli čtenáři přemýšlet, jestli je řeč o bídě, nebo o bodu, ale věděli, že se jedná o bědy, které způsobil Řekům Achilles, jak se o tom zpívá ve slavném prvním verši epické básně: „O hněvu Péléovce, ó bohyně, Achilla zpívej, / příčině běd, jenž bez počtu ztrát byl Danaům zdrojem.“³⁶

Do dějin vešlo jméno pěvce, Homéra (třebaže si nemůžeme být jisti, že pěvec toho jména vůbec kdy žil), ovšem jméno vynalézavého písaře, který příběh o trójské válce zapsal, známo není. Nicméně právě díky jejich spolupráci je Homérova verze jedinečná. Právě proto, že neznámý písař zapsal verzi jednoho pěvce, a proto, že *Ílias* nebyla „sflikována“ různými písaři a pěvci v průběhu mnoha generací, je konečný výsledek mnohem soudržnější než jiné texty včetně hebrejské bible. Důležitá je rovněž skutečnost, že ve světě *Íliady* se až na jedinou výjimku neobjevuje žádný popis psaní, takže epos je prezentován spíše jako zpívaný než jako psaný. *Ílias* a řecká abeceda založená čistě na zvuku společně vytvořily mocnou kombinaci, která měla dalekosáhlý vliv. Za několik staletí se Řecko stalo nejgramotnější společností na světě a došlo v něm k neobvyčejnému rozmachu literatury, dramatu a filozofie.

Pořečtění Asie

Řecká abeceda a Homér Alexandra Velikého na cestě do Malé Asie sice předešly, ale jakmile Alexandr dorazil, rozšířily se jeho přičiněním i tam, kam by bez něj nejspíše nikdy nedospěly. Síla nové abecedy

a s ní související literární kultura zase pomáhala Alexandrově misi.³⁷ Alexandr dobyl Malou Asii a porazil Dareia v Mezopotámii a Persii a následně vyrazil dál: na jaře doputoval přes Hindúkuš do Afghánistánu a během monzunové sezony přešel řeku Indus. Cestou se utkal s hrozivými bojovými slony, nezastavili ho však ani ozbrojení odpůrci, ani příroda. S každou vyhranou bitvou a s novým podmaněným územím se ukazovalo, že svět je mnohem větší, než si Řekové představovali.

Alexandrova říše se rozrůstala a on začínal věřit, že je stejně jako Achilles polobůh, syn bohyně.³⁸ Požadoval, aby mu řecké městské státy oficiálně přiznaly božský status, a mnohé z nich mu vyhověly.³⁹ Jediná Sparta, která si ho vždycky držela od těla, mu poslala typicky lakonickou odpověď: „Pokud si Alexandr přeje být bohem, ať tedy bohem je.“⁴⁰ Podle Sparťanů bylo Alexandrovo božství pouze výplokem jeho vlastní fantazie.

Čím větší území Alexandr dobýval, tím větší měl potíže si je udržet. Západní a jižní periferie perské sféry vlivu, tedy oblasti jako Anatolie a Egypt, byly s Alexandrovou nadvládou poměrně spokojené, protože Alexandr většinou ponechal na místě tamější vládce a zachoval i správní struktury. Ale čím dál na východ od Řecka putoval, tím těžší pro něj bylo okupovaná území nepozbýt — na tento problém narazil, už když ovládl srdce perské říše, a ještě větší potíže na něj čekaly po vstupu do odlehlého Afghánistánu a Indie.

Aby tato nová území neztratil, rozhodl se postupovat v rozporu s tím, co ho kdysi učili — že všichni, kdo nejsou Řekové, jsou podřadní.⁴¹ Alexandr začal nosit cizokrajné oděvy. Začal do řecké armády přijímat cizince.⁴² Oženil se s afghánskou princeznou a podstoupil kvůli tomu složitý baktrijský obřad. Klaněl se cizím bohům a dovolil svým východním vazalům, aby před ním na důkaz úcty padali tváří k zemi.⁴³

Alexandrovi řečtí a makedonští spolubojovníci, kteří ho věrně následovali, byli v šoku.⁴⁴ Připadalo jim, že byli nahrazeni cizími rivaly, a svého krále nepoznávali. Když Alexandr pozval staré spolubojovníky

na soukromou večeři, projevila se jejich nelibost. Očekávalo se totiž, že se budou řídit východním protokolem a padnou před králem tváří k zemi. Alexandr jim dovolil znovu vstát a za odměnu je políbil. Válečníci prověřeni mnoha bitvami by ani nemuseli být athénští demokraté, aby je tento zvyk znechutil. A přece pod tlakem jeden po druhém neochotně uposlechli. Pouze jeden se nepoddal: Kallisthenés, Aristotelův prasynovec, kterého si Alexandr najal jako kronikáře. „Tento polibek si nechám raději ujít,“ pronesl a přivola tím na sebe Alexandrův hněv.⁴⁵ Jak brzy uvidíme, mělo toto rozhodnutí dalekosáhlé následky. Alexandr už o sobě neuvažoval jako o králi Makedonie. Jakmile mu padl do rukou Babylon, začal si říkat „král Asie“.⁴⁶

Alexandrovi generálové se natolik soustředili na cizokrajné šaty a zvyky svého vůdce, že neviděli, jak se pod jeho vládou celá říše pořečťuje. Alexandr za sebou kvůli dohledu nad místními vládci nechával šňůru řeckých a makedonských kasáren. Brzy byla jeho říše posetá sítí řeckých osad, z nichž některé nesly jeho jméno.⁴⁷ Tato říše sestávala z desítek jazyků a kultur a Řekové byli proslulí neochotou učit se cizí jazyky, natožpak cizí písma.⁴⁸ Pohrdání, s nímž přistupovali k jiným národům a kulturám, úzce souviselo právě s jazykem a se psaním: Řekové nazývali cizince barbary z toho důvodu, že nerozuměli jejich řeči, která jim zněla jako nesmyslné „barbarbar“. Proto nikdy nevyšly pochybnosti stran toho, jakým jazykem budou mluvit řečtí a makedonští osadníci: samozřejmě že řecky. Dokonce ani Alexandr se navzdory přátelství s novými cizími lidmi a příklonu k cizokrajné módě nikdy nenamáhal naučit jiný jazyk.

V tomto lingvistickém dobovatelském tažení hrál Homér ústřední roli, a nejen proto, že ho měl Alexandr v oblíbě. Právě podle *Íliady* se všichni učili číst a psát a Homérův text tak sloužil coby hlavní nástroj šíření řečtiny a řecké abecedy.⁴⁹ Z *Íliady* se skutečně stal ustavující text per excellence. To také zapříčinilo rozmach profesionálních vykladačů — nejen filozofů, jako byl Aristotelés, ale rovněž kritiků, kteří k *Íliadě* sepišovali obsáhlé komentáře.

Tetradrachmy zanesly obraz Alexandra Velikého a řecké písmo i do odlehklých částí jeho říše.

Alexandrovi řečtí vojáci a osadníci mluvili zvláštním druhem řečtiny. Nebyla to kultivovaná athénská řečtina ani Alexandrův makedonský dialekt, ale poněkud zjednodušená forma mluveného jazyka zvaná obecná řečtina (koiné). Tento jazyk, který se zrodil v předchozích staletích v řeckém obchodním impériu, se nyní stal společnou řečí Alexandrovy říše, skrze nějž se mohly dorozumět různé oblasti.⁵⁰ Místní vládci často i nadále užívali původní jazyky a písma, ale obecná řečtina a její fonetický systém byly prostředkem komunikace napříč hranicemi, které Alexandrovo dobovatelské tažení smazalo.⁵¹ Alexandr také šířil společnou měnu, stříbrné mince zvané tetradrachmy, na nichž byl vyražen jeho portrét a řecký nápis.⁵² Alexandr byl nejen věrným čtenářem — vytvořil i infrastrukturu nezbytnou pro přežití svého oblíbeného textu.

Řečtina se stala světovým jazykem a ti, kteří ji ovládali, se cítili jako světoobčané. Ukázalo se, že Alexandr není zrádcem řecké a makedonské kultury, nýbrž spíše ztělesněním nové identity, která zahrnovala celé kultury a teritoria, od Řecka po Egypt a od Mezopotámie po Indii. Pro tuto novou identitu, která již nebyla pevně spjatá s jedním určitým kmenem či národem, se začal používat nový

pojem a přirozeně šlo o slovo řeckého původu: „kosmopolita“, tedy „světoobčan“. Alexandrův vývoz *Íliady* dokázal, že ustavující text lze přenést daleko od místa vzniku a stále si uchová sílu — stane se z něj text vpravdě kosmopolitní.

Řečtina těžila z Alexandrových výbojů i z nové moci abecedy. Probíhala abecední revoluce, která brzy vymazala neabecední písma, jako byly egyptské hieroglyfy (a později i mayské glyfy). Tato revoluce probíhá stále. Dnes už abecedě vzdoruje jen východní Asie, a dokonce i tam se rozvíjejí fonetická písma a slabičné abecedy.

V Malé Asii byly jiné kultury a jazyky také na ústupu. V Anatolii nakonec vymřela lýdština, zatímco v Parthii (dnešní severovýchodní Írán) a Baktrii (nynější Afghánistán), tedy v domovině Alexandrovy manželky, se rozšířila řečtina.⁵³ Řečtina se prosazovala dokonce i ve Fénicii, kde se zrodila myšlenka abecedy. Důsledky tohoto nebývalého jazykového exportu dolehly až do Indie, kde řecká fonetická abeceda ovlivnila hned několik písem.⁵⁴ Když se objevil nový indický král Ašóka, nařídil, aby se všechny nápisy vyhotovovaly v řečtině.⁵⁵

Alexandrův osobní Homér

Alexandr putoval dál a šířil *Íliadu*, mince, jazyk a abecedu stále více na východ. Kdyby byl mohl, došel by až do Číny. V jeho armádě ale kypěla nespokojenost.⁵⁶ Vojsko se rozštěpilo na stále nepřátelštější řecké a makedonské velitele a škálu cizineckých legií a vojáci se chtěli vrátit domů. Jeho vlastní armáda nakonec dosáhla toho, co se nepovedlo žádnému cizímu vojsku: přinutila Alexandra, aby se obrátil. Vojevůdce potrestal vojáky nuceným pochodem pouští, při němž mnoho z nich zahynulo, a pak je neochotně odvedl zpátky do Babylonu, tehdejšího střediska jeho říše. Babylon měl být jen dočasnou zastávkou, protože Alexandr začal spřádat plány na dobytí Arábie a možná celé Afriky. Mohly tamější kultury přijmout řecký fonetický systém a řeckou kulturu? To se nikdy nedozvíme, protože po jedné prohýřené noci Alexandr onemocněl a z neznámých

důvodů o několik dní později zemřel. Možná byl zavražděn jako jeho otec Filip. Bylo mu dvaatřicet let.

Když Alexandr umíral, litoval jediné věci: že dosud nikdo nepsal jeho životní příběh. Ačkoliv pro Homéra udělal více než kdokoliv předtím nebo potom, měla v sobě jeho oddanost básníkovi cosi tragického, protože Alexandr ve skutečnosti nechtěl následovat Homérovy hrdiny: velký dobyvatel toužil po tom, aby nějaký novodobý Homér sledoval jeho kroky. Tato myšlenka ho provázela od chvíle, kdy poblíž Tróje poprvé vstoupil do Asie. Předjímal, že jeho vlastní skutky zastíní činy Homérových polobohů, a veřejně si stěžoval, že nemá svého Homéra, který by ho oslavoval.⁵⁷

Nebyl by to však Alexandr, kdyby pro to nic neudělal. Najal si Kallisthéná, aby o jeho činech vedl kroniku, jenže jejich úmluva nefungovala podle plánu. Kallisthenés se Alexandrovi odmítl podvolit,⁵⁸ později se zapletl do vzpoury⁵⁹ proti svému pánovi a zemřel ve vězení.

Pohádat se s vlastním kronikářem nebylo právě moudré rozhodnutí. Kallisthenés před smrtí sepsal záznam o Alexandrových činech. Vyprávění samotné se nedochovalo, avšak obsahovalo příkré soudy Alexandrových nových perských způsobů, které následně přejala většina pozdějších životopisců velkého dobyvatele. Mimoto Kallisthenés nenaplnoval Alexandrova očekávání a nebyl novým Homérem. Alexandr chtěl skutečného básníka, ale bohužel se ho nedočkal.

Kallisthénův záznam o Alexandrově životě byl pouhý začátek. Vojevůdcův život byl příliš úžasný a nebývalý, než aby zůstal v rukou jediného spisovatele. Několik Alexandrových současníků sepsalo vlastní svědectví, která zase k pokusům zaznamenat Alexandrův život inspirovala jiné, a každý autor fantastický příběh dál vylepšoval v naději, že právě on se stane Homérem oslavujícím novodobého Achillea.⁶⁰ V jedné verzi Alexandr hledá věčný život, v jiné zase putuje do země blažených. Alexandrův život, který vojevůdce modeloval na základě literární předlohy, se sám stával literaturou.

Tyto záznamy splynuly v *Román o Alexandrovi*, jak se onomu příběhu začalo říkat. Není spojen s jedním konkrétním autorem, natožpak s básníkem Homérových kvalit, ale s výjimkou náboženských spisů se stal nejčtenějším textem pozdního starověku a raného středověku.⁶¹ Někteří autoři si příběh odvážně přizpůsobili místním okolnostem. Řecká verze tvrdila, že Alexandr nebyl synem krále Filipa, nýbrž egyptského faraona.⁶² V perské *Knize králů* je zase označován za syna perského krále Daraba, který se oženil s řeckou princeznou.⁶³ Tak nakonec literatura udělala z Alexandra onoho kosmopolitního krále Východu, jímž se celý život toužil stát.

Alexandrový literární památky

Když jsem cestoval po Alexandrových stopách a navštěvoval města jako Pergamon, Efez a Perge v dnešním Turecku, zjistil jsem, že většina staveb z Alexandrový doby už zmizela. Ale vždycky se tam nalézaly trosky dvou typů budov: divadla a knihovny. Právě na tyto stavby se vynakládaly největší prostředky, což svědčí o jejich významu. Obě instituce souvisejí s literaturou. V knihovnách se literatura uchovávala a knihovníci opisovali důležité texty a doplňovali k nim komentáře. Divadla zase zprostředkovávala homérský svět současnému publiku. Do helénských divadel se vešlo až 25 000 diváků, kteří přicházeli sledovat staré homérské příběhy aktualizované soudobými dramatiky. Alexandr miloval divadlo natolik, že během východního tažení poslal pro hry a herce, aby bavili jeho i vojáky.⁶⁴

Největší službu prokázal Alexandr literatuře v Egyptě. V začátcích svého tažení Egypt dobyl, pak se poklonil egyptským bohům a přijal titul faraon. Řekové obecně obdivovali egyptskou kulturu a složité písmo, jemuž nerozuměli, jakožto zdroj pradávnej moudrosti. Ale dokonce i v Egyptě měla Alexandrova tolerance vůči místní kultuře své hranice. Jeho nejdůležitější čin v počtení této země byl jako mnoho jiných rozhodnutí inspirován Homérem. Alexandr se chystal založit

nové město a snil o jedné pasáži z Homéra, která mu napovídala, kde je nejlépe vybudovat.⁶⁵

Oproti starým egyptským městům položeným ve vnitrozemí se Alexandrie nacházela u moře a samotný návrh města bral ohled na mořeplavbu a obchod. Součástí města byl na jedné straně velký přírodní přístav a na straně druhé jezero a kanály napájené Nilem s dostatkem prostoru pro doky. Ve středu města stály impozantní budovy zosobňující ideály řecké kultury. Nacházela se tam škola, kde se žáci prostřednictvím studia Homérových eposů učili řecky. Vedle školy byl pro cvičení a konverzaci zbudován gymnasion s kolonádou, která údajně měřila více než šest set stop. A samozřejmě nechybělo ani velké divadlo.

Alexandrie se pyšnila všemi těmito institucemi, ale jedna z nich měla na pořečtění Egypta největší vliv: místní knihovna.⁶⁶ Strategická poloha města, které se záhy stalo významným přístavem, byla pro úspěch knihovny klíčová. Kdykoliv do Alexandrie připlula loď za obchodem, dostala posádka pokyn, že se napřed musí s knihovnou podělit o jakoukoliv literaturu, kterou má na palubě. Aby knihovna dokázala uchovat všechny přírůstky, zaměstnávala armádu písařů, a vytvořila tak největší sbírku svitků na světě s cílem zahrnout do ní všechny existující texty — tuto ambici nedávno vzkřísil plán společnosti Google shromáždit veškeré informace na světě a zpřístupnit je všem lidem.⁶⁷ Knihovna se také pyšnila skupinou intelektuálů a filozofů, kteří prováděli průkopnickou práci v oboru studia literatury. Ve středu knihovny se nacházely Homérové eposy, které se opisovaly, editovaly a komentovaly s důkladností a intenzitou, jež byly jinak vyhrazené pouze bibli. Alexandr rozšířil Homérové eposy po celé své říši a jeho nástupci vybudovali instituce, které zajistily jejich přenos do budoucnosti.

Pod nadvládou Alexandrových nástupců se Alexandrie stala největším řeckým městem na světě a proměnila egyptskou psanou kulturu. Egypt vyvinul jedno z nejranějších písem, hieroglyfy, k němuž

se vázal ohromný historický a kulturní význam. Ale třebaže se hieroglyfy v průběhu staletí zjednodušily a čím dál častěji se v nich objevovaly i jisté fonetické znaky, pořád byly uživatelsky náročné a větší na Egyptanů si i na nejjednodušší úkony musela najímat písáře.⁶⁸ Snadná řecká fonetická abeceda představovala příliš velké lákadlo a Egyptané nakonec přejali písmena inspirovaná řeckou abecedou, která postihovala zvuky jejich vlastního jazyka.⁶⁹ Tento nový systém, zvaný koptské písmo, hieroglyfy brzy nahradil.

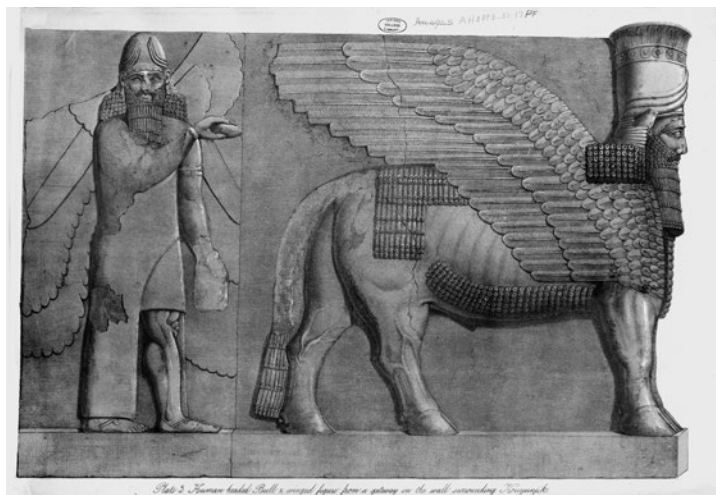
Na světě existovala pouze jedna psaná kultura ještě starší než egyptské hieroglyfy: sumerský klínopis. I toto písmo však upadlo v zapomnění, neboť je nahradila Alexandrova abeceda. Znovuobjeveno bylo pouhou náhodou v 19. století.⁷⁰ Příběh toho objevu nás zavede až k samému počátku písma a k prvnímu velkému ustavujícímu textu lidských dějin.

KRÁL VEŠKERENSTVA: GILGAMEŠ A AŠŠURBANIPAL

KOLEM ROKU 1844 PŘED NAŠÍM LETOPOČTEM,
MEZOPOTÁMIE

Táta mi jednou vyprávěl, že když se jako student účastnil vykopávek, naučil se rozpoznávat nepatrné změny v chemickém složení ochutnáváním půdy.¹ Představa, že bych měl brát do úst hlínu, která se nejspíše hemží hmyzem a pravděpodobně se jí dotkly kosti mrtvých, se mi moc nelíbila. Snažil se mi táta jen zkazit chuť? Ta myšlenka se mi však vryla do paměti a vybavila se mi o mnoho let později, když jsem uvažoval o Austenu Henrym Layardovi a o příkopu, který vykopal do vyvýšeniny poblíž Mosulu v dnešním Iráku. Layard tam našel, aniž to tušil, první mistrovské dílo světové literatury — ještě starší než homérské eposy.

Layard, původem Angličan, který vyrůstal v Itálii a ve Švýcarsku, v roce 1839 projížděl přes Blízký východ cestou na Cejlon (dnešní Srí Lanka), kde se měl ujmout funkce v koloniální státní správě. Byl rozený cestovatel, a tak se snažil zapadnout — jedl místní jídlo, přijímal místní zvyky a kdekoliv mohl, vyhledával různá setkání a dobrodružství. Doputoval až do Konstantinopole a odtud prozkoumával Levantu a místa na východě až po Persii, avšak do plánovaného cíle nakonec nedorazil. Místo toho si našel práci u britského velvyslance v Konstantinopoli a zůstal na Blízkém východě, jehož dějiny mu připadaly obzvláště zajímavé. Jeho zájem ještě zesílil v roce 1842, kdy francouzský archeolog Paul-Émile Botta odhalil poblíž Mosulu na břehu řeky Tigris ruiny starodávného paláce. Layard věděl, že přibližně v těch místech se mělo nacházet starobylé město Ninive, jehož zničení se zmiňuje v bibli.

Kresba reliéfu zobrazujícího okřídleného býka, kterou vytvořil britský umělec Frederick Charles, jenž doprovázel Austena Henryho Layarda při vykopávkách v Ninive.

Layard nebyl archeolog, a pokud někdy ochutnával půdu, nepodal o tom žádné zprávy. Ale klidně mohl něco podobného zkusit. Byl nesmírně zvědavý, nebál se tělesné námahy a jen tak se nevzdával. V roce 1845 začal ve vyvýšenině poblíž Mosulu kopat příkop a na něco narazil. Když se pustil hlouběji, našel zdi, místnosti a základy a uvědomil si, že odhaluje celé město.

Toto město bylo z hlíny. Rýče námezdních pracovníků odkrývaly zdi z hlíněných cihel smíšených se slámou a usušených na slunci nebo vypálených v peci. Z hlíny byly i různé nádoby na uchovávání potravin, a dokonce vodní dýmky, protože hlíny bylo v „zemi mezi řekami“ (význam řeckého slova Mezopotámie) dost — dvěma řekami se míní Eufrat a Tigris. Během následujících vykopávek Layard objevil další zázraky: dechberoucí basrelífy, díky nimž zahlédl záblesky neznámé civilizace, obrazy obléhaných měst, střetávajících se armád, zajatců v poutech, okřídlených lvů a býků s lidskou

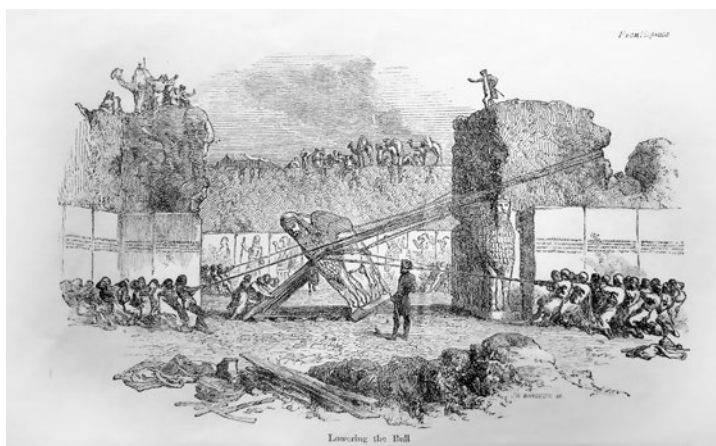
Reliéf s klínopisnými nápisy nalezený v Nimrúdu.

hlavou. Bylo jasné, že v těchto místech kdysi velcí králové vládli mocné říši.

Zdi, basreliéfy a sochy byly pokryté nápisy v klínopisu, písmu vymyšleném tak, aby se jím daly vytvářet zářezy nebo vrypy v hlíně či kameni. Tímto způsobem se daly popisovat jednotlivé cihly, basreliéfy i sochy — vlastně cokoliv hliněného.

Layard brzy objevil i malé hliněné pečeti s podpisy, které se daly otisknout do vlhké hlíny. Za jednou zdí našel nápis, k němuž obyvatelé paláce nemohli mít přístup, protože se odhalil teprve ve chvíli, kdy se zeď rozpadla. Vládci města posedlého písmem zjevně předjímalí, že jejich říše nakonec zanikne, a nechali po sobě zprávu pro někoho jako Layard, kdo palác v budoucnosti objeví.²

Hliněné město prostřednictvím nápisů vypovědělo Layardovi svůj příběh. „Byl na něm napsán jeho význam,“ poznamenal si archeolog.³ Problém spočíval v tom, že nedokázal rozluštit nic až na pár jmen, která znal z jiných pramenů. Nikdo nápisy nedokázal přečíst. Schopnost číst klínopis vymizela před téměř dvěma tisíci

Tato rytina, jejímž autorem je sám Layard, ho zobrazuje, jak řídí vykopávky velkého basreliéfu v Ninive.

lety v počátcích Alexandrových dobovačných výbojů a v Layardově době ji už nikdo neovládal.

Čím více nápisů se objevovalo, tím mučivější byla otázka: Co prastará civilizace říká? A pak byl náhodou objeven nový komplex místností, v němž se nacházely hromady zlomených tabulek.

Tento náález znovu změnil Layardův náhled na svět. Vládcí města nejenže psali na každý dostupný hliněný povrch, ale také shromáždili sbírku tabulek a vystavěli budovu, která měla tyto vzácné texty chránit. Layard byl nadšením bez sebe. Neobyčejný objev ještě posílil nutnost klínopis rozluštit. Jak si Layard se zatajeným dechem zapsal do záznamů o vykopávkách, rozluštění klínopisu by přineslo možnost „obnovit jazyk a dějiny Asýrie a zkoumat zvyky, vědu a snad i literaturu jejich obyvatel“.⁴ Ukázalo se, že měl pravdu. Při pohledu na to, jaké množství nápisů ve městě existovalo, mu připadalo pravděpodobné, že tito lidé vytvořili celou literaturu, která by světu umožnila poznat nejen jejich jména a dějiny, ale také myšlenkový svět a to, v co věřili. Některé tabulky byly křehké a Layard si brzy uvědomil,

že když se vykopou a vystaví slunečnímu světlu, záhy se rozpadnou. Potřeboval písmo rychle zachytit, jinak by vykopávky ztracenou civilizaci zároveň objevovaly a ničily. S pomocí navlhčeného balicího papíru pořídil otisky nejohroženějších nápisů a pevnější tabulky pak zabalil a poslal do Londýna společně s některými basreliéfy.⁵

V Londýně nápisy nevydaly tajemství lehce. Uplynulo mnoho let, než se asyriologům podařilo je dešifrovat. Začali se jmény známými z jiných pramenů a pomalu odhalovali význam klínopisných znaků.⁶ Ninive — protože právě toto město Layard skutečně objevil — konečně promluvílo. A rozluštění klínopisu přineslo i neznámé mistrovské dílo: *Epos o Gilgamešovi*.

Ustavující text a vynález písma

Lidé si říkají příběhy od doby, kdy se naučili komunikovat pomocí symbolických zvuků a používat tyto zvuky k vyprávění o minulosti a budoucnosti, o bozích a démonech. Díky těmto vyprávěním získávali lidé dojem, že s ostatními členy své komunity sdílejí minulost a osud. Příběhy také uchovávaly lidskou zkušenost, radily posluchačům, jak se zachovat v obtížných situacích a jak se vyhnout častým nástrahám. Důležité příběhy, o stvoření světa nebo o zakládání měst, občas zpívali speciálně vybraní pěvci, kteří se je naučili z paměti a předváděli je při zvláštních příležitostech. Nikdo ovšem tyto příběhy nezapisoval, dokonce ani dlouho po vynálezu písma. Pěvci si příběhy přesně pamatovali, a než zestárli, předali je svým žákům a následovníkům.

Písmo bylo vynalezeno v Mezopotámii před pěti tisíci lety pro zcela jiné účely — pro zaznamenávání finančních transakcí a politických jednání. Jeden příběh o původu písma vypráví o králi města Uruk, který dostal nápad, že zneprátelenému králi pošle výhrůžnou zprávu otisknutou do hlíny. Když soupeř spatřil nesrozumitelné znaky, v nichž byla uložena slova krále Uruku, slíbil mu věrnost: tak mocně na něj zapůsobil magický jev, mluvící hlína.⁷ Písaři písmo

používali k centralizaci moci ve městech a k ovládní venkovských oblastí.

A přece se v jistém okamžiku stovky let po vynálezu písma některý z pečlivě vyškolených písařů rozhodl uplatnit získané dovednosti jinak a začal přetvářet příběhy ve sled zapsaných znaků. Možná ho obzvláště zaujal příběh jednoho z pěvců a chtěl ho zachovat. Možná znal pěvce, který si vzal svůj příběh do hrobu a nepředal ho dál. Nebo možná vzhledl od účetnických tabulek a snažil se rozpomenout na příběh, který kdysi dávno slyšel, a uvědomil si, že mu paměť selhává. Nebo k tomu onoho písaře, který zjistil, že s dostatkem trpělivosti a hlíny lze pomocí neobratného kódu dennodenně používaného pro obchodní záznamy zaznamenat celý příběh, vedl úplně jiný důvod.

Nehledě na přesné okolnosti je zapsání prvního příběhu paměti-hodnou událostí. Vyprávěčství, doména pěvců, se poprvé protnul s písmem, doménou diplomatů a účetních. Nebyla to zrovna přirozená kombinace, ale výsledek tohoto nepravděpodobného spojení se ukázal být mnohem plodnější, než si kdo dokázal představit: bylo jím první velké zapsané vyprávění.

Epos o Gilgamešovi získal standardní podobu kolem roku 1200 před naším letopočtem, ale jeho počátky sahají o stovky let dříve.⁸ Epos zavádí čtenáře ještě dál do historie, do období, kdy městu Uruk vládl král Gilgameš. S hrdostí popisuje urucké hliněné zdi, hliněná schodiště a hliněné základy.⁹ Všechny ty úžasné stavby jsou z „cihel vypálených v peci“ a mezi nimi se skrývají bujné zahrady i dva a půl kilometru čtverečních povrchových dolů na hlínu. Uruk, kde možná vzniklo písmo, byl jedním z prvních měst na světě, díky čemuž se čtenářům nabízí vhled do počátků městského života.

V příběhu ale vše nefunguje tak, jak má. Král Gilgameš je tvrdohlavý a nespravedlivý vládce a je potřeba ho zkrotit. Aby krále trochu umravnil, stvoří bohové buřiče a výtržníka, který se toulá po venkově. V tomto místě epos čtenáře zavádí do končin, jež obyvatelům

měst připadaly fascinující i děsivé zároveň: do divočiny. Buřič Enkidu je podivné stvoření — člověk, který se nechce stýkat s jinými lidmi a který dává přednost společnosti zvířat. Enkidu se potřebuje stát úplným člověkem, což znamená, že je třeba ho přivést z divočiny do města. Tohoto úkolu se ujme sám král Gilgameš, stavitel města, a pošle přitažlivou ženu jménem Šamhat, aby se divochovi nabídla. Strategie zafunguje. Divoch si sedm dní užívá Šamhatiny společnosti a poté se změní a zvířecí společníci ho zavrhnou. Šamhat Enkidua naláká, aby šel s ní a spojil svůj osud s lidmi. Enkidu se spřátelí s Gilgamešem. Město vítězí.

Enkiduova oddanost novému životu a novému příteli jsou podrobeny zkoušce, když se oba společně vydají do nejdivočejšího místa ze všech, do odlehlého horského lesa v dnešním Libanonu. V Mezopotámii se žádné lesy nevyskytovaly, celé území bylo odlesněné už od dob, kdy povstala první města. Malé chatrče se daly postavit pouze z hlíny, ale pro větší stavby, jako paláce, svatyně a knihovny, bylo zapotřebí kvalitní stavební dříví a to se těžko shánělo. Stavitelé měst museli pro dřevo cestovat daleko, až do velmi vzdáleného Libanonu. Na této skutečnosti je postaveno největší dobrodružství celého eposu.

Když přátelé dorazí k lesu, setkají se s nestvůrným Chuvavou, strážcem divočiny. Pokud lesní příšeru zabijí, mohou získat vysoce kvalitní stromy, po nichž touží. To také udělají, čímž splní nebezpečný, ale pro stavitele měst nevyhnutelný úkol. Literatura se zde tedy staví po bok města proti venkovu, možná proto, že písmo tak úzce souviselo s městskou civilizací.

V eposu se Gilgameš a Enkidu triumfálně vrátí do Uruku, ale tím potíže nekončí. Ukáže se, že nestvůrný Chuvava byl pod ochranou jistého boha, a bohové se společně rozhodnou potrestat Gilgameše tím, že usmrtí Enkidua. Trest vykonají a Gilgameše zasáhne žal natolik, že odmítá uvěřit, že je Enkidu mrtvý, dokud neuvidí, jak mu z nosu vylézá červ — poučení pro všechny krále, kteří postupují při stavbě měst příliš zpupně.

Tabulka nalezená v Ninive, na níž je zapsán příběh o potopě. Ten byl následně začleněn do hebrejské bible.

Gilgameš, zdrcený žalem nad Enkiduovou smrtí, město opouští a toulá se divočinou — zdívoci skoro tak jako kdysi jeho přítel. Nakonec na vzdáleném ostrově objeví vstup do podsvětí. Tam se setkává s Utanapištim, který je neuvěřitelně starý a společně s manželkou jako jediný přežil velkou potopu. Oba byli před potopou varováni, vzdali se světského majetku a vybudovali loď, v níž našly útulek různé páry zvířat. Pak se potopa přehnala, deště ustaly a loď uvízla na hoře. Utanapištim vypustil holubici, která se vrátila. Vypustil dalšího ptáka, tentokrát vlaštovku, a i ta se vrátila. Teprve když se vrátil havran s větvičkou v zobáku, bylo jisté, že se někde musela vynořit z vody země. Ale dokonce ani Utanapištim, který přežil potopu, nedokáže

zajistit Gilgamešovi věčný život. Gilgameš musí bolestně čelit vlastní smrtelnosti jako obyčejný člověk.

Když asyriologové rozluštili hliněnou tabulku s příběhem o potopě, vyvolalo to senzaci: viktoriánská Anglie si musela přiznat, že biblický příběh o potopě je buď vypůjčený ze staršího *Eposu o Gilgamešovi*, nebo že jsou obě verze příběhu odvozené z ještě staršího textu.¹⁰

Pro Mezopotámce nebylo nijak neobvyklé představovat si minulost jako dobu před potopou. Zápavy byly běžné a většinou vítané. Jestliže se přivaly vody svedly do kanálů, umožňovaly intenzivní zemědělství nutné k zajištění obživy městského obyvatelstva. Ale když se obě řeky, Eufrat i Tigris, rozvodnily najednou, kanály už stoupající vodu nepojaly a ta všechno zničila, neboť hlína byla k poškození vodou obzvlášť náchylná. Velká potopa dokázala smést všechno, na čem hliněná civilizace stála, dokázala ji rozbít jako „hliněný hrnec“, jak varuje *Epos o Gilgamešovi*.¹¹ Věřilo se, že dokonce i lidé byli stvořeni z hlíny.

Epos o Gilgamešovi čtenáře vyzývá, aby obdivovali městskou civilizaci a obávali se jejího zániku, ale také se vychloubá hliněnými tabulkami, na nichž je příběh zapsán. Na rozdíl od mnoha dalších eposů včetně homérských, které se prezentují jako zpívané, zahrnuje *Epos o Gilgamešovi* písmo. Díky tomu, že je zapsán, se hrdina Gilgameš stává autorem vlastního příběhu:

*Toho, jenž vše zřel až k hranici země,
jenž poznal všechna moře, opěvovat chci.
Vše viděl a prozkoumal rovnou měrou,
byl nadán moudrostí a znalostí všech věcí.
On tajemství zřel, odhalil skryté
a přinesl zvěst o tom, co před potopou bylo.
Dalekou cestou šel, až únavou padl a zesmutněl
a všechny útrapy vryl v kamennou stělu.¹²*

Gilgameš byl král i spisovatel a v eposu je psaný příběh popisován jako nejdůležitější kulturní výdobytek.

Aššurbanipalovo písarské vzdělání

KOLEM ROKU 670 PŘED NAŠÍM LETOPOČTEM,
MEZOPOTÁMIE

Layard narazil na první významný literární text, který byl mnohem starší než palác v Ninive, kde ho vykopal. Co to bylo za město a proč se *Epos o Gilgamešovi* zachoval právě tam? Postupně se vědcům podařilo rozluštit další nápisy a hliněné úlomky a vynořila se odpověď: o zachování eposu se zasloužil král jménem Aššurbanipal.

Aššurbanipal žil stovky let poté, co byl *Epos o Gilgamešovi* zapísán, a prastarý text velmi obdivoval. Nechal si ho přivést do Ninive a opsat a uchovával ho ve své velké knihovně. Při jedné vykopávce Layard objevil jak první mistrovské dílo světové literatury, tak jeho nejdůležitějšího čtenáře.

Aššurbanipal vyrostl v královské rodině uprostřed ninivských skvostných paláců a svatyní.¹³ Mezi ohromujícími budovami se nacházely zahrady a zelené oázy poskytující stín a úkryt před nemilosrdným sluncem. Při procházkách ulicemi a zahradami vídal mladý Aššurbanipal nápisy vyprávějící o králích, kteří město zbudovali.¹⁴ Pro ty, kdo uměli číst, bylo celé Ninive jedna velká hliněná tabulka čekající na rozluštění. Aššurbanipal všude narážel na písmo a nakonec se sám naučil vytlačovat slova do hlíny.¹⁵ V jednom hymnu se prohlásil za sirotka a v dalším tvrdil, že jeho skutečným otcem je bůh písma Nabu.

Ve skutečnosti byl Aššurbanipalův otec naživu, a navíc velmi mocný. Jmenoval se Asarhaddon a byl jedním z mladších synů krále, který založil místní dynastii. Situace se poněkud zkomplikovala, když Asarhaddona jmenoval otec korunním princem, což vyvolalo žárlivost jeho degradovaných bratrů a ti ho vypudili do exilu. Když se Asarhaddonovi doneslo, že jeho rozzlobení bratři královského otce

zabili, probojoval se zpátky do Ninive a bratry v šest týdnů trvající občanské válce porazil. V tomtéž roce, tedy v roce 681 před naším letopočtem, se stal králem.

Aššurbanipal tedy rodiče měl, a jeho otec byl navíc nejmocnějším mužem světa.

Asarhaddon se zmocnil Ninive a postavil si v něm nový palác.¹⁶ Město bylo střediskem velkého území, nejrozlehlejší říše v dějinách lidstva, která se prostírala od středomořského pobřeží až k Babylonu. Ovládat rozsáhlé území s mocí koncentrovanou v jediném místě mu umožňovala skutečnost, že poslové mohli roznášet dekrety (zapsané na hliněných tabulkách a uložené v hliněných obálkách) a že se různé záznamy mohly ukládat v archivech.

Jakožto mladší syn nebyl Aššurbanipal součástí nástupnické linie. Rodiče ho poslali do písařské školy, aby se připravil na povolání kněze. Právě v této době se začal formovat jeho pozdější obdiv k *Eposu o Gilgamešovi*.

Písařské řemeslo se původně předávalo v rodinách z otce na syna. Ale jak písmo nabývalo na významu, vzrůstala i poptávka po ceněných profesionálech a zakládaly se písařské školy. Studenti se museli naučit, jak uhladit vlhkou hlinu do podoby tabulky, nakreslit na ni linky a následně do ní pomocí špičatého rákosu vyrývat znaky (pojem klínopis pochází z latinského slova *cuneus*, které znamená „klín“). Dochované dvoustranné tabulky, kde na jedné straně vidíme úhledný rukopis učitele a na druhé nešikovné pokusy studenta, ukazují, jak obtížně studenti dosahovali požadované obratnosti.

Kdykoliv zajdu do Britského muzea, kam Layard přivezl kořist obsahující basreliéfy a hliněné tabulky, vždycky mě znovu zaujme obratnost a symetrie učitelova písma, zejména vzhledem k rozměru tabulek. Některé tabulky byly poměrně malé, často měřily jen pět na osm centimetrů, a přesto se na každou z nich vešlo mnoho řádek miniaturních znaků. V jednom dochovaném fragmentu zmiňuje babylonský sumersky píšící písařský učeň problémy s osvojováním

Egyptská písářská škola. Žáci si stěžovali na přísné učitele a ti zase na líné žáky.

písma: „Můj učitel řekl: *Nemáš hezký rukopis!* a natloukl mi.“¹⁷ I učitel si stěžuje: „Stejně jako ty i já jsem byl kdysi mladý a měl jsem učitele. Učitel mi zadal úkol — byla to mužská práce. Jako rašící rákos jsem vyskočil a pustil se do práce.“¹⁸ Jsou to možná první zápisy o univerzálních stížnostech na kruté učitele a líné studenty v dějinách lidstva.

Když jsem se na ty hliněné destičky díval, představoval jsem si, jak asi museli být pyšní ti, kteří toto umění ovládli, jak museli být hrdí, že něco tak maličkého může mít takovou moc. Jeden učitel v dalekém Egyptě si pochvaloval výlučné postavení písáře: „Nepamatuješ si snad živobyť dělníka na poli...? Na poli je mnoho myší, snášejí se tam sarančata a pase se tam dobytek. ... Avšak písář může udílet úkoly každému.“¹⁹ Písáři byli prvními úředníky, seděli v pohodlí uvnitř, počítali zrní, připravovali smlouvy a vedli záznamy, zatímco se jejich bratři lopotili na poli.

Písáři po sobě zanechali obrazy sebe samých. Jsou na nich zachyceni, jak sedí s tabulkou v ruce nebo se zkříženými nohama a s ta-

bulkou v klíně při psaní. Vedle sebe mají položenou nádobu s hlínou, která musí být vlhká, jinak by ztvrdla a nedala by se použít.²⁰ Písaři působí sebevědomým dojmem, jsou pyšní na svého vlastního boha, boha písma. Není na nich nic literárního. Jsou to původně účetní a úředníci, kteří spravují rostoucí říši a tlumočí náboženské učení.²¹

Králové a princové se většinou mučení v písařské škole nevystavovali. Jednoduše si najali vyučené písaře, aby těžkou práci obstarali za ně. Aššurbanipal sám by si nikdy nemusel vydělávat na živobytí jako písař, vždyť jeden z jeho bratrů se měl stát králem. Ale Aššurbanipalův otec Asarhaddon byl sám neobyčejným vládařem, protože uměl číst a psát dost dobře na to, aby ocenil moc i tajemství této technologie. (Rovněž Aššurbanipalova sestra uměla psát a později napsala Aššurbanipalově manželce dopis, v němž jí vyčetla, že zanedbává své písařské dovednosti a neprocvičuje si je.)²²

Meč a rákos

Všechno se změnilo ve chvíli, kdy zemřel Aššurbanipalův starší bratr a Aššurbanipal se stal korunným princem. Vzhledem k otcovým neustálým zdravotním problémům musel být vycvičen ve všech dovednostech, které král potřeboval. Byl pro něj sestaven přísný rozvrh sestávající z jízdy na koni, cvičení a střelby z luku. Stále ještě dospívající mladík se postupně měnil v muže, který dokáže vést vojáky do bitvy.²³

Navzdory důrazu na vojenský výcvik Aššurbanipal neopustil dřívější literární vzdělání. Naopak, ještě je posiloval. Byl pro něj najat nejlepší učitel písařů jménem Balásí, aby nového korunního prince zasvětil do vyššího písařského umění.²⁴ Zatímco Aššurbanipalův otec zvládl pouze základy čtení a psaní, Aššurbanipal věděl, že pokročilejší výcvik mu otevře dveře do nového světa gramotnosti, který bude mnohem složitější a sofistikovanější než pouhé posílání zpráv vazalům nebo čtení nápisů na budovách. Aššurbanipal vídal ukázky těchto vyšších schopností den co den. Nejvlivnější písaři měli přístup

k vnitřní svatyni moci, jejímž zdrojem byla schopnost číst znamení a předzvěsti týkající se budoucnosti. Mohli jeho otci doporučit, kdy se vypravit do války, kdy položit základy stavby a kdy zůstat doma.²⁵

Věštění vyžadovalo interpretaci speciálních kalendářů a četbu komentářů, ale souvisely s ním i dovednosti přesahující psané slovo. Pro cvičené oko písařů byly čitelných znaků plně nejen stavby v Ninive, nýbrž celý svět. Člověk mohl najít psané zprávy ve vnitřnostech beranů i na obloze — v tajném písmu bohů. Písmo mělo takovou moc, že je lidé viděli všude a představovali si, že ti, kdo jsou v jeho znacích cvičeni, je mohou číst.²⁶ Písmo, původně účetnická pomůcka, proměnilo způsob, jakým lidé nahlíželi na svět kolem sebe.

Aššurbanipalově otci doporučovali písaři léky na časté nemoci a ovládali jeho činnosti i rozhodování. Pokud by se králi něco stalo, nesli by vinu oni, proto většinou radili zvýšenou opatrnost. V Ninive bývali písaři mocnější než král, dokonce i když vladař disponoval základními znalostmi čtení a psaní.

Pro Aššurbanipala znamenalo proniknutí do nejvyšších kruhů písařského umění to, že nebude vydán na milost a nemilost svým vykladačům, protože bude schopen zpochybnit závěry věštících písařů.²⁷ Získá přístup ke zdrojovému kódu moci. Coby písař vrcholné úrovně si podrží moc nad vlastním osudem.

Aššurbanipal spojil meč a psací rákos, a zatímco jeho otec trávil čas na vojenských taženích, sám plně využíval vojenský i písařský výcvik. Když král cestou do Egypta zemřel, Aššurbanipal byl připraven nastoupit na jeho místo. S pomocí babičky, která mu zajistila loajalitu příbuzných, byl následujícího roku — 668 před naším letopočtem — korunován. Jeho dlouhý titul obsahoval i přívlastek „král veškerenstva“.²⁸

Poté co se Aššurbanipal chopil moci, začal stavět na imperiálních úspěších svého otce, rozšiřoval říši a konečně se mu podařilo získat Egypt (Layard objevil v ruinách Ninive egyptsky vyhlížející předměty). Na rozdíl od otce však Aššurbanipal nevedl armádu do boje osobně,

ovládal ji na dálku.²⁹ Díky písmu a byrokratickému aparátu, jehož vznik písmo umožnilo, mohla být teď moc ještě centralizovanější, což králi umožňovalo zůstat doma, a přesto rozšiřovat svůj vliv. V Aššurbanipalově případě nebylo vedení války na dálku známkou nedostatku zájmu. Aššurbanipal vedl tažení silně a brutálně. Pokud se nějaké město odmítlo vzdát, nechal povstalcům setnout hlavy a nabodat je na kůly.

Aššurbanipal rozšiřoval nejen území své říše. Byl si vědom moci písma a rozšiřoval také otcovu sbírku tabulek a platil písářům, aby pořizovali kopie starých textů. Většina těchto textů se nenacházela v Ninive, nýbrž dál na jih, ve starších centrech učenosti jako Uruk a Babylon. Aššurbanipal nechal tyto poklady převézt na sever — a to nikoliv pouze pro své osobní zájmy. Pochopil, že písmo znamená moc a že moc lze projevovat nejen pomocí uťatých hlav nepřátel na kůlech, ale také skrze písářské dovednosti a velkou sbírku klínopisných tabulek. V Aššurbanipalově životě hrálo písmo větší úlohu než v životě kteréhokoli krále před ním, možná proto, že byl, poměrně nezvykle, příslušníkem již druhé generace králů-písářů.

Zatímco Aššurbanipal přenášel informace z Babylonu do Ninive, musel opatrně vyjednávat s bratrem. Aby se vyhnul válkám o nástupnictví a sporům, jmenoval bratra korunním babylonským princem. Technicky vzato byl tedy bratr Aššurbanipalovým poddaným, ale většinu času vládl vlastnímu městu, velkolepému Babylonu. Vztahy mezi Ninive a Babylonem byly vždycky komplikované. Děd obou bratrů srovnal Babylon se zemí a odvezl ze svatyně sochu tamějšího nejdůležitějšího boha Marduka a umístil ji v Ninive. V té době se Babylon neochotně stal součástí asyrské říše a město mělo získat ještě větší prestiž tím, že mu bude téměř nezávisle vládnout Aššurbanipalův bratr.

Toto uspořádání nějakou dobu fungovalo. Jakmile si Aššurbanipal zajistil trůn, jeho bratr, jehož matka pocházela z Babylonu, byl vyslán, aby se ujal vlády nad městem. Triumfálně s sebou do Babylonu

odvezl velkou Mardukovu sochu. Nebyla to snadná cesta, ale díky zavlážením a systému kanálů, který vznikl celá staletí a který představoval inženýrský zázrak, jemuž nebylo rovno, ji mohl absolvovat lodí. Mardukova socha byla přepravena po řece Tigris průplavem Sirtu do Eufratu a nakonec průplavem Arahtu až do Babylonu (podobným způsobem transportoval některé části kořisti i Layard).³⁰ Aššurbanipalův bratr byl do Babylonu dosazen coby vládce a oba králové udržovali srdečné vztahy alespoň na oko. I když bratr odmítl oslovovat Aššurbanipala jako „krále“, mocnější sourozenec ho k tomu nijak nenutil. Aššurbanipal si vydržoval v Babylonu zvědy a využíval svůj vliv k tomu, aby mu písaři opisovali starodávné tabulky z Babylonu a nedalekého Uruku.³¹

Toto uspořádání však nemělo dlouhého trvání. Bratr, jehož Aššurbanipal při každé příležitosti chválil a nazýval ho svým dvojčetem, třebaže měli různé matky, se spojil s nepřáteli státu a proti Ninive se vzbouřil. Dlouholeté krvavé boje o nástupnictví, které chtěl jejich otec ukončit, utichly pouze načas a nyní propukly s nebývalou silou. Zatímco jejich otec dokázal své bratry porazit za šest týdnů, velká občanská válka další generace trvala čtyři roky. Vzpurný bratr, jehož Aššurbanipal začal nazývat „nebratrem“, byl v Babylonu dobře střez — město mělo slavné starobylé hradby a Aššurbanipal musel využít všechnu svou moc a odhodlání, aby se města zmocnil. Uspěl teprve, když mu systematicky po mnoho měsíců bránil v dovozu potravin a nechal je vyhladovět.³²

Navzdory bratrově zradě Aššurbanipal nepotrestal Babylon tím, že by nechal hlavy povstalců nabodat na kůly. Místo toho využil dobovačného tažení k rozšíření souboru hliněných tabulek. Vyplnil bratrovu sbírku a do Ninive si odvezl všechno, co mu padlo pod ruku.³³ Vzal si s sebou i písaře, některé dokonce odvedl násilím, aby měl k dispozici větší pracovní sílu k opisování textů.³⁴ Uvědomoval si totiž, že písmo se hodí nejen ve válce vedené na dálku, ale i ve státní správě nebo při obchodních jednáních. Klínopisné tabulky předsta-